

Kasteel Vredenburg Utrecht: archeologische monumentenzorg in een complex project

Auteur: P.M.M. Hermans

Studentnr.: 0114065

BA 3 scriptie (1043BASCRY)

Naam Begeleider: Drs. E.J. Bult

Klassieke archeologie/Middeleeuwse archeologie

Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie

Leiden, 7 juni 2013, versie 1

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
1. Inleiding.....	5
1.1 Aanleiding.....	5
1.2 Vraagstelling.....	6
2. Wetenschappelijk onderzoekskader en wettelijk kader	8
2.1 Stadsarcheologie	8
2.2 Wettelijk kader.....	10
3. De casus kasteel Vredenburg	12
3.1 De geschiedenis van kasteel Vredenburg	12
3.2 De verschillende sloopfasen van kasteel Vredenburg	18
3.3 De onderzoeksgeschiedenis van kasteel Vredenburg.....	28
3.3.1 Voorgeschiedenis van onderzoeken van kasteel Vredenburg	28
3.3.2 Grote archeologische onderzoeken in 1976 en 1978	29
3.3.3 Onderzoeken binnen het huidige project	31
3.4 Kasteel Vredenburg als gebouwd monument	32
4. Interviews met de betrokken partijen	36
4.1 De verschillende rollen binnen de gemeente	37
4.2 Het proces behouden versus ontwikkelen.....	38
4.3 De financiële onderbouwing van het project	41
4.4 Wijzigingen in de projectbegroting	42
4.5 De omgang met onverwachte vondsten in het project.....	42
4.6 Gesignaleerde knelpunten van de geïnterviewden	45
4.7 Aanbevelingen van de geïnterviewden.....	46
5. Conclusies en aanbevelingen	47
5.1 Conclusies.....	47
5.2 Aanbevelingen.....	49
Samenvatting	51
Literatuurlijst.....	53
Websites.....	55
Afbeeldingenlijst	55
Bijlagen.....	56

Voorwoord

Van juli 2010 tot april 2013 ben ik werkzaam geweest bij archeologisch adviesbedrijf Buro de Brug ACR bv te Amsterdam. Al in 2010 ben ik betrokken geraakt bij het project Stationsgebied in Utrecht als projectmedewerker onder leiding van de conditieleider archeologie Jan-Willem Oudhof. Snel bleek dat er met betrekking tot archeologie veel belangen bij verschillende partijen binnen één gemeente speelden. Ik vond het erg interessant om uit te zoeken hoe de verhoudingen binnen de gemeente geregeld waren en hoe de verantwoordelijkheden liepen. Het meest complex uitten de afwegingen met betrekking tot archeologie zich in het kader van projecten ter plaatse van de resten van het kasteel Vredenburg, een bouwwerk dat slechts een korte tijd gefunctioneerd heeft als burcht, maar daarna veel onder de slopershamer geleden heeft. Door mijn betrokkenheid bij het project kwam ik op het idee om te onderzoeken hoe er in het project Stationsgebied vanuit de gemeente omgegaan werd met de laatste resten van kasteel Vredenburg.

Voorts wil ik nog een aantal mensen bedanken zonder wie het zeker niet mogelijk zou zijn geweest deze scriptie te schrijven. Als eerste wil ik Jan-Willem Oudhof bedanken voor de hulp bij het formuleren van de onderzoeksvraag en alle informatie die hij me gegeven heeft. Daarnaast wil ik het team cultuurhistorie van de gemeente Utrecht bedanken voor alle hulp, informatie en afbeeldingen. Bijzondere dank gaat uit naar Annette Bakker, Richard Roodenburg en Tarq Hoekstra. Ik hoop van harte dat er van jullie zeer uitgebreide opgravingsdocumentatie nog een mooi wetenschappelijk boek wordt geschreven. Ook gaat er dank uit naar Lauren Bruning die mij van informatie heeft voorzien van de periode dat zij bij het project betrokken was. Van de universiteit Leiden heb ik veel hulp gehad van mijn studieadviseur Femke Tomas – die mij altijd weer wist te motiveren om het werk voort te zetten – en mijn scriptiebegeleider Epko Bult, waarbij ik altijd terecht kon voor vragen en die mij veel geholpen heeft met de structuur. De belangrijkste persoon die ik wil bedanken is mijn zus Marjoke. Zij heeft mij geholpen mijn gedachten op papier te krijgen en mij door het hele project heen gesleept. Zonder haar zou ik deze scriptie nooit hebben kunnen voltooien.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Van 2007 tot 2030 wordt het stationsgebied in Utrecht herontwikkeld. Dit project, genaamd 'het Stationsgebied', heeft als doel om het stationsgebied van Utrecht leefbaarder te maken en mee te kunnen met de groei van de stad. Het behelst niet alleen een verbouwing van het Centraal Station, maar ook gebieden rondom het station, om zo een verbinding te creëren tussen de oude binnenstad en het jaarbeursterrein (Masterplan Projectorganisatie Stationsgebied 2003). De bouw van het nieuwe stationsgebied is een samenwerking tussen de gemeente Utrecht, Corio, NS, ProRail en de Jaarbeurs.

Om dit masterplan te kunnen realiseren, is binnen de gemeente Utrecht de Projectorganisatie Stationsgebied (POS) opgericht. Deze organisatie heeft binnen de gemeente de regie over het project. Vanuit de gemaakte afspraken van de verdeling van de kosten, zal de directievoering van de verschillende archeologische projecten onder de POS vallen.

Net als veel Nederlandse steden kent ook Utrecht een lange bewoningsgeschiedenis met als gevolg dat er veel archeologie in de bodem aanwezig is (bijvoorbeeld Stafleu 1993). Bij een grootschalige ontwikkeling als in het stationsgebied wordt er bij veel bouwactiviteiten archeologie aangetroffen en verstoord. Vanuit de herziene Monumentenwet 1988 geldt de verplichting tot archeologisch onderzoek wanneer er verwachting is op het verstoren van archeologie. Binnen de gemeente Utrecht is dit geregeld in een archeologie verordening (Verordening op de Archeologische Monumentenzorg 2009) en voorwaarden aan monumentenvergunningen in het geval van gebouwde monumenten. Hierdoor hebben er voor en tijdens bouwwerkzaamheden al vele archeologische onderzoeken plaatsgevonden. Een object dat verschillende malen is onderzocht en nog steeds deels in de bodem aanwezig is, is het kasteel Vredenburg, dat door R. Keldermans in 1529 is gebouwd (Hoekstra 1978, 147).

Kasteel Vredenburg werd vanaf 1577 gesloopt. Dit proces heeft zich doorgezet tot in de jaren 1970, waarbij uiteindelijk na grootschalige opgravingen nog slechts enkele fundamenten *in situ* zijn overgebleven. In het stationsgebied wordt ook het terrein van kasteel Vredenburg herontwikkeld, waarbij mogelijk

archeologie wordt verstoord. Er zijn plannen om de fundamenten van het kasteel op de oorspronkelijke plaats zichtbaar te verwerken in de nieuwe gebouwen. Het feit dat de gemeente Utrecht in het project Stationsgebied zowel de ontwikkelaar is als het bevoegd gezag, creëert een complexe situatie. De verschillende belangen die in één organisatie leven kunnen op gespannen voet staan met elkaar.

1.2 Vraagstelling

De bovenstaande situatie leidt tot de volgende vraagstelling:

Het behouden van archeologische en cultuurhistorische waarden en de ambitie om het stationsgebied Utrecht – met daarin de resten van het kasteel Vredenburg – te ontwikkelen staan op gespannen voet met elkaar, maar behoren beide tot het ambtelijke en bestuurlijke takenpakket van de gemeente. Hoe gaat de gemeente hier mee om en op welke manier vindt de afweging tussen de verschillende belangen plaats?

Om de doelstelling van het onderzoek – het verkrijgen van inzicht in het afwegingsproces binnen een gemeentelijke organisatie inzake archeologie – duidelijk te krijgen en de vraagstelling te beantwoorden, is de scriptie als volgt ingedeeld.

In hoofdstuk 2 worden de kaders geschetst. Als eerste zal het onderzoekskader “stadsarcheologie” beschreven worden. Daarna zal het wettelijk kader beschreven worden waarin het archeologisch onderzoek in het Stationsgebied Utrecht plaatsvindt.

In hoofdstuk 3 wordt vervolgens de casus kasteel Vredenburg beschreven aan de hand van de geschiedenis van het kasteel, de sloopgeschiedenis, de onderzoeksgeschiedenis en de monumentenstatus.

In hoofdstuk 4 worden de personen geïnterviewd die binnen de gemeente Utrecht betrokken zijn (geweest) bij het archeologisch onderzoek van kasteel Vredenburg en de beleidsafwegingen. Hierin wordt aan de hand van een aantal vragen de verhoudingen tussen de verschillende rollen binnen de gemeente onderzocht.

Tenslotte worden in hoofdstuk 5 conclusies en aanbevelingen voor de toekomst van het project gepresenteerd.

2. Wetenschappelijk onderzoekskader en wettelijk kader

In dit hoofdstuk staat het wetenschappelijk onderzoekskader van de archeologische onderzoeken centraal die in het stationsgebied van Utrecht hebben plaatsgevonden. Daarna worden het wettelijk kader en de regelgeving behandeld waaruit de onderzoeken zijn gevolgd.

2.1 Stadsarcheologie

Het archeologisch onderzoek dat plaatsvindt in het stationsgebied van Utrecht kan in de categorie *stads(kern)archeologie* geplaatst worden. Bij stadsarcheologie kan de stad zelf onderwerp van archeologisch onderzoek zijn (archeologie van de stad) of er vindt onderzoek plaats in de stad (archeologie in de stad). Er kunnen drie vormen onderscheiden worden:

1. er wordt een stad onderzocht die niet meer bestaat, waardoor het onderzoeksgebied (grotendeels) onbebouwd is;
2. er wordt onderzoek gedaan in een bestaande stad naar vroegere fasen van de van de stad zelf;
3. er wordt onderzoek gedaan in een bestaande (relatief jonge) stad naar een periode voordat de stad bestond.

De eerste twee vormen betreffen archeologie *van* de stad. De laatste vorm is een vorm van archeologie *in* de stad.

Wat stadsarcheologie onderscheidt van andere vormen van archeologisch onderzoek is de complexiteit van de nederzettingen zelf. Een definitie van een stad wordt gegeven door R. van Uytendaele: "...de stad is een nederzetting met centrale functies, waaraan zij haar gediversifieerde sociaaleconomische structuur, haar relatief dichte bevolking en geconcentreerde bebouwing en een tegenover de omgeving afstekend uiterlijk en een eigen mentaliteit dankt. Hoe talrijker en hoe weidser haar centrale functies zijn, hoe belangrijker de stad wordt (Van Uytendaele 1982, 188)."

Opgavingen in Rome in de 16^e eeuw zijn als vroegste uitingen van stadsarcheologie te beschouwen. Vanaf de 18^e eeuw vonden er in Pompeï opgravingen plaats die ook tot stadsarcheologie gerekend kunnen worden. In de late 19^e eeuw werden verschillende stadsculturen uit het Midden-Oosten onderzocht, zoals bijvoorbeeld Troje. Archeologisch onderzoek in de meeste bestaande Europese steden kwam pas na het eerste kwart van de 20^e eeuw op gang. Dit had er onder andere mee te maken dat West-Europese steden veel schriftelijke geschiedschrijving hadden, waardoor er aanvankelijk geen noodzaak was om het geschiedverhaal door andere bronnen te vertellen (Sarfati 1990, 9-11).

Veel onderzoek in steden werd gedaan in verwoeste steden aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. In de steden die het ergst onder het oorlogsgeweld hadden geleden, zoals in Duitsland, Polen en de Sovjet-Unie, werd het meeste onderzoek verricht. In de jaren '60 kwam een tweede golf van 'verwoestingen' op, die voor veel archeologisch onderzoek in steden zorgde. Deze tweede golf betrof de saneringen en reconstructies van de binnensteden en het creëren van buitenwijken. In Groot-Brittannië werd dit verschijnsel getypeerd met *erosion of history* (Sarfati 1990, 17-24).

In 1972 werd in Groot-Brittannië het rapport *The Erosion of History* gepubliceerd (Heighway 1972). In dit rapport was van verschillende steden in kaart gebracht in welke stadsgebieden de archeologie verdwenen was of bedreigd werd. Doordat op dit verschijnsel de nadruk werd gelegd, leidde dit tot een groei van stadsarcheologie in Groot-Brittannië (Sarfati 1990, 24-25).

De eerste stadsarcheologische onderzoeken in Nederland vonden in de eerste helft van de 19^e eeuw plaats op stedelijke resten uit de Romeinse tijd, zoals *Forum Hadriani* (Voorburg), Nijmegen en Maastricht. Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam er echte ontwikkeling in het stadsarcheologisch onderzoek. Stadskernonderzoek in Amsterdam in 1954 was het eerste onderzoek waarbij de stad hoofdonderwerp was. Toen in de jaren '60 en '70 veel binnensteden herontwikkeld werden, werd langzaam duidelijk dat veel archeologie hierdoor verloren zou gaan (Sarfati 1990, 30-34).

In 1982 verscheen de publicatie *Het bodemarchief bedreigd* (Van Es et al. 1982). Net zoals bij *The Erosion of History* werd in kaart gebracht hoeveel archeologie er sinds 1945 in historische steden verloren was gegaan en hoeveel er tot 1990 nog verloren zou gaan door voorgenomen plannen. Uit deze

publicatie bleek dat het bodemarchief van meer dan de helft van de steden ernstig bedreigd werd (Van Es et al. 1982, 86-89; Sarfatij 1990, 38-39).

2.2 Wettelijk kader

Vanwege deze alarmerende situatie werden in het midden van de jaren '80 twee grote congressen gehouden met betrekking tot de problematiek van archeologie in relatie tot de ruimtelijke ordening (Willems 2007, 45). De conclusie hieruit was dat het bestaande verdrag met betrekking tot archeologie, het verdrag van Londen uit 1969, herzien diende te worden. Drie belangrijke punten die in het nieuwe verdrag aan bod kwamen, waren de opname van de archeologie in de processen van ruimtelijke ordening, de financiering van archeologisch onderzoek ten laste van de ontwikkelaar, en communicatie met het publiek (Willems 2007, 46). In 1992 werd dit herziene verdrag in Valetta, de hoofdstad van Malta, getekend door verschillende Europese landen en kreeg hierbij de naam 'Verdrag van Malta' of het 'Verdrag van Valetta'.

Na het ondertekenen van het verdrag dienden de uitgangspunten van het verdrag nog geïmplementeerd te worden in de Nederlandse wetgeving. Inmiddels was er in 1988 een nieuwe Monumentenwet van kracht geworden, die door het ondertekenen van het verdrag van Malta achterhaald was. Voor de implementatie werd in 1999 gekozen om het Engelse financieringsmodel toe te passen. In Engeland bestond er namelijk een commerciële archeologische sector, waarbij de verstoorder de keuze had om een commerciële partij te kiezen om het archeologisch onderzoek te laten uitvoeren op kosten van de verstoorder. Daarnaast werd in 2000 besloten om de archeologische besluitvorming op gemeentelijk niveau te leggen voor verreweg de meeste projecten. Voor die tijd was het Rijk de enige met beslissingsbevoegdheid met betrekking tot archeologie (Willems 2007, 46-51).

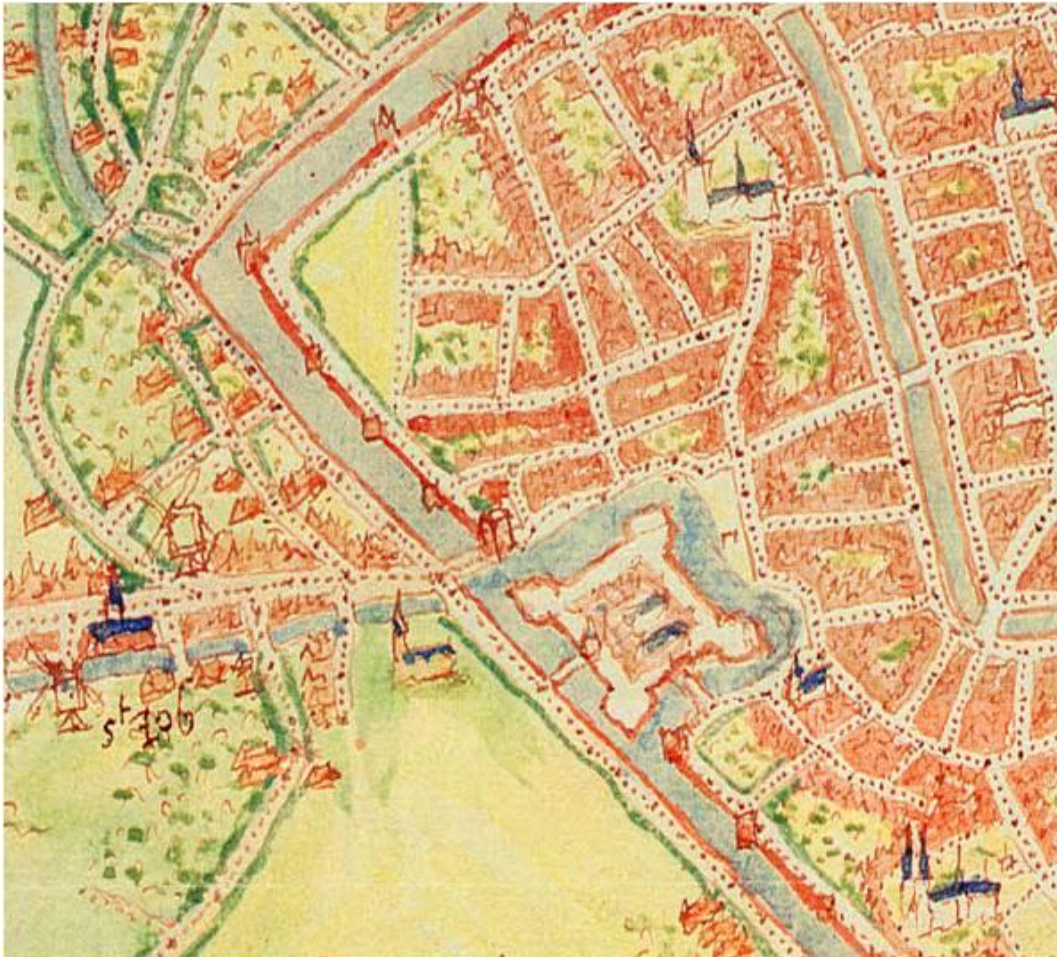
Omdat het maatschappelijk bestel helemaal uitgekristalliseerd moest worden, duurde het tot 2007 voordat de Monumentenwet 1988 gewijzigd werd. Deze aanpassing heet de Wet op de archeologische monumentenzorg. In de wijzigingen van de Monumentenwet 1988 staat onder andere het verschuiven van het bevoegd gezag van rijksniveau naar gemeentelijk niveau. Archeologie

werd daardoor een onderdeel van het ruimtelijke ordeningsproces binnen gemeentes naast zaken als flora en fauna, milieu en geluidsoverlast. Gemeentes waren verplicht om archeologiebeleid op te stellen (Willems 2011, 28-33).

In de praktijk werken de meeste gemeentes met een archeologiebeleid op basis van archeologische waarden- en verwachtingenkaarten. Omdat de gemeente nu de rol van bevoegd gezag erbij heeft gekregen, kan het voorkomen dat, in het geval de gemeente zelf projecten uitvoert of initieert die het bodemarchief verstoren, de gemeente twee rollen moet vervullen: namelijk die van verstoorder en die van het bevoegd gezag.

3. De casus kasteel Vredenburg

3.1 De geschiedenis van kasteel Vredenburg

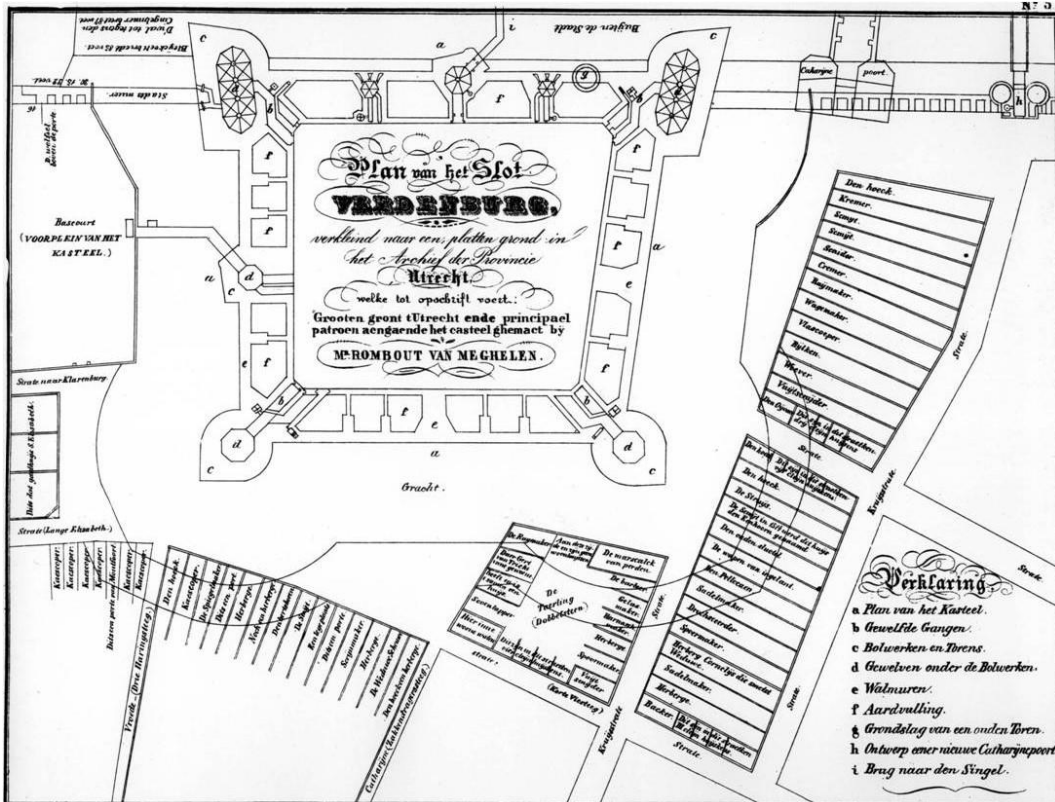

Afbeelding 1: Utrecht en kasteel Vredenburg door Jacob van Deventer 1569-1570 (www.hetutrechtsarchief.nl)

Kasteel Vredenburg werd gebouwd op het Catharijneveld. Dit veld dankte zijn naam aan het Catharina gasthuis. Dit gasthuis is rond 1250 opgericht door de ridders van St. Jan ten behoeve van de verzorging van behoeftigen en zwakkeren. Bij dit gasthuis lagen een kerk en een klooster op een nog open terrein. Op dit terrein werden sinds 1436 een paardenmarkt gehouden, evenals een botermarkt. Omstreeks 1490 werd er een weeshuis opgericht aan de zuidzijde van het veld (Graadt van Roggen 1932, 50).

De bouw van kasteel Vredenburg startte in 1528. In dit jaar droeg Hendrik van Beieren, de bisschop van Utrecht, officieel zijn wereldlijke macht over aan Karel V. Hendrik had al in 1527 het wereldlijk gezag aan keizer Karel V afgestaan, maar de burgerij van Utrecht legde pas in 1528 trouw aan Karel V af. (Graadt van Roggen 1932, 69). In hetzelfde jaar nog gaf de keizer het bevel tot het bouwen van een dwangburcht omdat hij bang was dat de Utrechtse bevolking snel in opstand zou komen. Deze burcht omvatte de gebouwen van het klooster en het gasthuis. Verschillende gebouwen werden opgenomen in het kasteel, maar sommigen werden gesloopt voor bouwmaterialen. Het klooster werd onteigend en de kloosterlingen konden zich vestigen in het klooster van de Karmelieten aan de Lange Nieuwstraat (Hoekstra 1978, 146-148).

De bouwplannen voor het kasteel werden in de winter van 1528/1529 opgesteld door Mechelse bouwmeester Rombout Keldermans (afb. 2). Ongeveer 1500 mensen werden aan het werk gezet van 5 uur 's ochtends tot 7/8 uur 's avonds. Het werkvolk was verdeeld in groepen van 25 personen met één administrator. Boven elke 10 administrators stond één supervisor. Rombout Keldermans was ook de uitvoerder van de bouw. Hij werd geassisteerd door Hendrik van Antwerpen en Laurens Keldermans, een familielid van Rombout. Rombout verwachtte dat rond oktober 1529 de burcht al verdedigbaar zou zijn, binnen een jaar na overdracht van de macht naar Karel V (Hoekstra 1978, 147-148).

Afbeelding 2: Plattegrond van kasteel Vredenburg. Anoniem naar R. Keldermans ca. 1532 (Van Hulzen 1976, 70).

De burcht kon dienst doen tegen aanvallen van buitenaf, maar was ook naar de stadszijde voorzien van zware bastions, grachten en wallen (Graadt van Roggen 1932, 51). Om deze grachten aan te leggen werden enkele huizen gesloopt. Verder werden en voor bouwmaterialen kastelen uit de buurt van Utrecht gesloopt en gebruikt. Zo werd er tufsteen uit kasteel Ter Horst gehaald en bakstenen uit de kastelen Vreeland en Culemborg (Hoekstra 1978, 153). De nieuwe burcht werd de Vredenborch genoemd. Mogelijk werd de naam ontleend aan de vrede van Gorcum – gesloten tussen Karel V en de hertog van Gelre op 3 oktober 1528. Volgens anderen was de naam zo gesteld om de schijn op te houden dat het een weldaad voor de Utrechtse bevolking was, om de vrede onder de Utrechtse burgerij te bewaren. Deze burgerij verkeerde al een eeuw in periodes van onrust en rebellie (Graadt van Roggen 1932, 52).

Boven de hoofdboort van de burcht stond een opschrift uitgehouwen (Graadt van Roggen 1932, 52):

*Arx dicor pacis, a quinto condita Carlo,
grata bonis statio, sed ferrea virga malignis.*

“Ik wordt Vredenburg genoemd, door Karel V gesticht,
Een aangename rustplaats voor de goeden, maar een ijzeren roede voor de
bozen.”¹

Rond Pinksteren 1529 werd de omwalling van het kasteel grotendeels voltooid. In 1532 kwam een nieuwe bouwimpuls. Rombout Keldermans, die in 1530 gestorven was, was inmiddels opgevolgd door Laurens Keldermans. Deze laatste maakte een keermuur aan de buitenkant van de gracht. Hiervoor werden 1.2 miljoen bakstenen gebruikt, die voor 2/3 afkomstig waren uit gesloopte huizen. De gracht was nu 30m breed en had een steile keermuur van 1 meter hoog. Laurens stierf in 1534 en werd opgevolgd door Marcelis Keldermans die al vanaf 1532 onder Laurens werkte. In 1534 werd de oude stadsmuur – die nog steeds de westmuur van de burcht vormde – vervangen door een dikkere muur met twee bolwerken. Tussen 1543 en 1546 werd het kasteel afgemaakt (Hoekstra 1978, 155-156). Aan de stadszijde werd een schavot opgericht, waarop verscheidene executies werden uitgevoerd, dat de naam van “Vredesburcht” geen eer aan deed. Het kasteel werd door de burgers als een bedreiging ervaren: ongewenste elementen uit de samenleving konden worden opgesloten in de gewelven van het kasteel, betogingen konden snel worden beëindigd door het afvuren van kanonnen en de bevelhebber kon ongehinderd met troepen de stad binnentrekken (Graadt van Roggen 1932, 52).

In 1566 woedde de Beeldenstorm in Utrecht. Vlak hierna begon de Nederlandse opstand. In 1567 werd de hertog van Alva door Filips II, de zoon van Karel V, aangesteld als landvoogd over de Nederlanden om het gezag te herstellen. In 1569 werden tien compagnies soldaten in de stad Utrecht – deels bij burgers – ingekwartierd. Deze soldaten mishandelden, beroofden en maltraiteerden de burgers zonder dat het stadsbestuur hier iets aan kon doen. Vele executies vonden plaats op het schavot bij Kasteel Vredenburg (Graadt van Roggen 1932, 54).

In 1571 kwam kasteel Vredenburg onder commando van de Spaanse kapitein Don Francisco Fernando d’Avila te staan. De Spaanse soldaten die met hem waren meegekomen, werden ondergebracht in het kasteel (Hoekstra 1978, 157). In de winter van 1573-1574 koos Alva Utrecht uit tot winterkwartier van

¹Aangepaste vertaling door drs. G.B.J.M. Dölle

zijn legermacht. Hij verbleef korte tijd op kasteel Vredenburg. Echter, in die winter werd Alva ontslagen van zijn functie door Filips II en keerde hij terug naar Spanje (Graadt van Roggen 1932, 55). Hij werd opgevolgd door Luis de Requesens y Zúñiga.

Eind 1574 waren er weer muitende Spanjaarden in Utrecht, die afkomstig waren van het mislukte beleg van Leiden. In de volgende twee jaren waren er dikwijls muitende Spaanse bendes die het gebied rondom Utrecht onveilig maakten (Graadt van Roggen 1932, 55). In 1576 stierf de landvoogd De Requesens, waarop de Spaanse troepen wederom aan het muiten sloegen. Nadat Antwerpen door Spaanse troepen geplunderd was, werd in Gent een bondgenootschap gesloten tussen alle Nederlandse gewesten om de Spaanse troepen uit de Nederlanden te verdrijven: de Pacificatie van Gent. Vanaf dat moment werden in Utrecht voorbereidingen getroffen om kasteel Vredenburg waar nog steeds Spanjaarden verbleven te belegeren. Om genoeg zwaar geschut te bemachtigen werd de hulp van Holland en Gelderland ingeschakeld (Van Hulzen 1976, 72).

In oktober 1576 werd het kasteel versterkt met aarde van buitenaf en werden kanonnen in stelling gebracht. Ook in de stad werden door de burgerij op enkele versterkingen, torens en andere hoge gebouwen kanonnen in stelling gebracht, die gericht waren op het kasteel. Op 21 december 1576 begon het beleg van het kasteel. Gedurende zeven en een halve week werd het kasteel, dat een bezetting van 150 soldaten had, belegerd. Uit verschillende steden werden kanonnen en buskruit gestuurd. Op 11 januari 1577 kwam het bevel van de nieuwe Spaanse landvoogd in de Nederlanden Don Juan van Oostenrijk aan d'Avila om het kasteel zo snel mogelijk te ontruimen. Echter, d'Avila bleef in het kasteel standhouden. Een bestorming van het kasteel leek op handen, maar voor het zover kwam werden op 8 februari onderhandelingen geopend over de overgave. Op 11 februari verlieten de Spanjaarden met vrouwen, kinderen, wapens en meubelen het kasteel. Enkele burgers bezetten onmiddellijk het kasteel (Graadt van Roggen 1932, 54-56).

De burgers wilden dat het kasteel gesloopt werd, maar de lokale overheid nam een afwachtende houding aan en gaf nog geen toestemming voor de sloop. Wel werd een verzoekschrift gestuurd naar de Algemene Staten te Brussel. Op 2 mei 1577 nam een vrouw genaamd Catharina de Berghes ten Essendele (ook wel Catharina Voern of Trijn van Leemput genoemd) het voortouw tot het slopen van

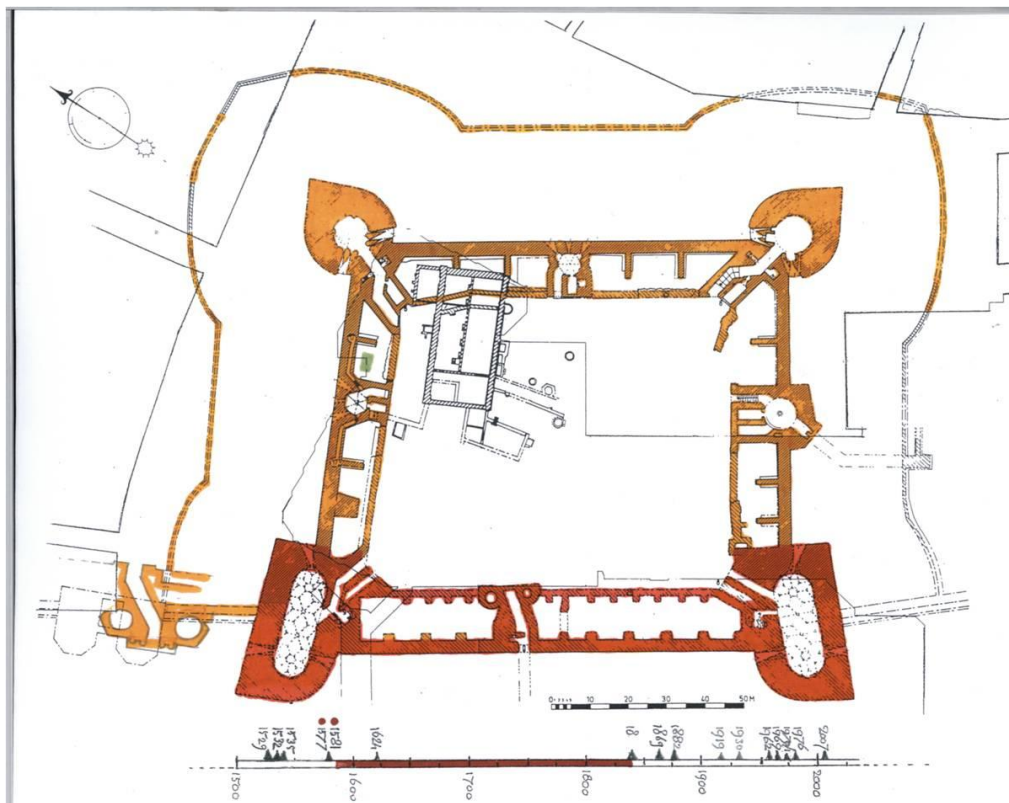
de burcht en trok met een groep vrouwen naar het kasteel Vredenburg. Een groot deel van de burgers hielp mee en aan het eind van de dag was het een ruïne. Het sloopwerk ging nog vier dagen door en werd toen voor enkele maanden gestaakt. Op 20 augustus 1577 volgde de machtiging van de Staten Generaal voor het voortzetten van de ontmanteling. Met het puin van de muren en de aarde van de bolwerken van kasteel Vredenburg werden de grachten aan de stadszijde gedempt. Het terrein werd zo goed mogelijk met de grond gelijk gemaakt. Toch duurde het nog tot 1581 voordat de burcht geheel verdwenen was. Alleen de twee hoektorens die deel uitmaakten van de stadsomwalling bleven staan (Graadt van Roggen 1932, 58).

Nadat de burcht gesloopt was, werden op het terrein al snel weer markten gehouden. In 1582 werd de veemarkt die op Neude plaatsvond naar het voormalige Catharijneveld verplaatst, dat voortaan "het Vredenburg" zou heten. Ook werden er op het terrein kermissen gehouden. Toen de Franse troepen van Lodewijk XIV Utrecht in 1672-1673 hadden bezet, hielden deze zich bezig met het heropbouwen van een versterking op de fundamenteën van kasteel Vredenburg. Op 5 april 1673 werd de eerste steen hiervoor gelegd door de opperbevelhebber. Door geldgebrek kwam de bouw niet van de grond en in november 1673 verlieten de Fransen Utrecht (Graadt van Roggen 1932, 63).

Eind 17^e eeuw werden op de twee bolwerken molens opgericht. De molens maakten later plaats voor paardenstallen en werkplaatsen. Ook kwam er in de nabijheid van de bolwerken kleine industrie zoals een leerlooierij, een touwslagerij en een vingerhoedmakerij. In het noordelijk bolwerk kwam in 1764 voor korte tijd een smelterij. In 1705 werd op het terrein een manege opgericht. In 1805 kreeg de manege een vaste houten toneeltent. Deze toneeltent brandde in 1808 af en werd in 1821 vervangen door een nieuwe houten schouwburg, die in 1841 weer werd verbouwd. Tussen 1832 en 1862 was er een koperpletterij op het terrein tussen de twee bolwerken van het kasteel gevestigd. Tussen 1842 en 1862 werd hier ook een gasfabriek geëxploiteerd. Op het terrein tussen de inmiddels afgebroken bolwerken werden in 1894 twee marktgebouwen neergezet. In 1917 vond in deze gebouwen voor het eerst de jaarbeurs plaats. In 1921 verrees het eerste jaarbeursgebouw op deze plek, gevolgd door het tweede in 1930 en het derde in 1932 (Graadt van Roggen 1932, 64-69).

3.2 De verschillende sloopfasen van kasteel Vredenburg

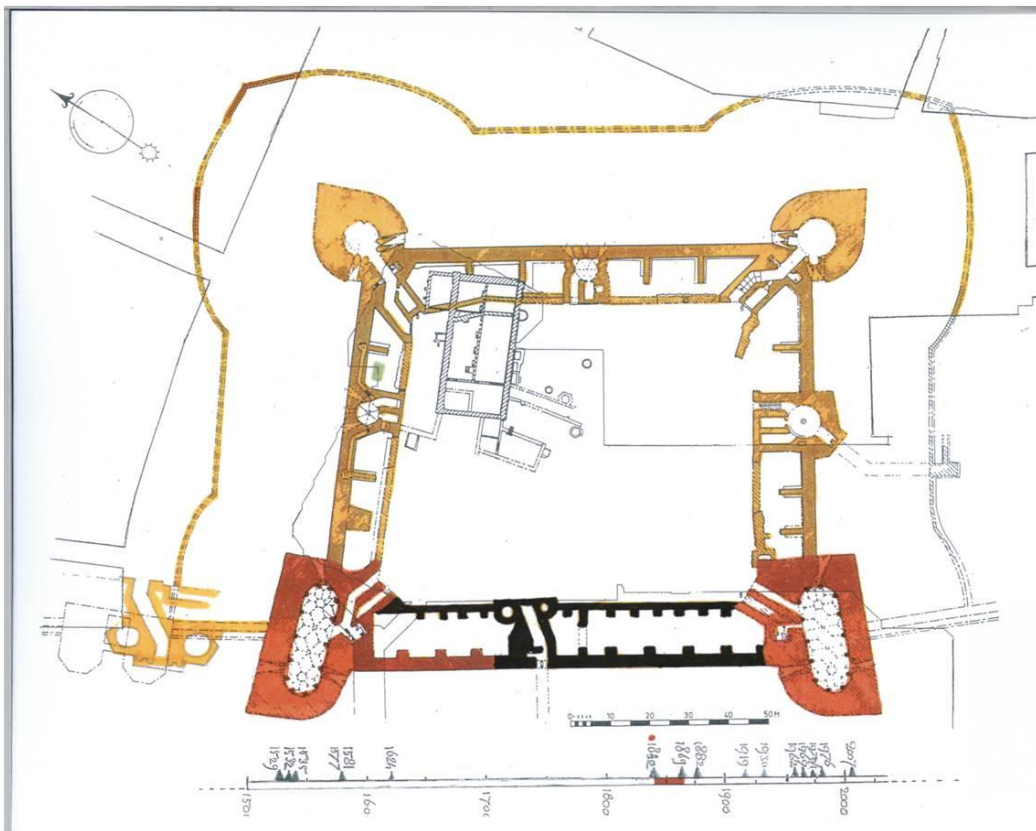
Kasteel Vredenburg heeft slechts een korte tijd dienst gedaan als kasteel, namelijk in de periode van 1529-1577. Een veel langere periode is men bezig geweest om het kasteel te slopen. Het slopen gebeurde in fasen, steeds om verschillende redenen. Buiten de reden van de eerste sloop in 1577, namelijk het voorkomen van een nieuwe bezetting van het kasteel, was het in de perioden daarna nodig om andere bouwwerken te kunnen plaatsen. Hieronder volgt een chronologisch overzicht van de verschillende sloopfasen. De afbeeldingen zijn beschikbaar gesteld door het team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht.

- Bovengronds aanwezige resten
- Ondergronds aanwezige resten
- Verwijderde resten in betreffende sloopfase
- Verwijderde resten in eerdere sloopfase
- Resten van voormalig Catharijneklooster (alleen in noordoosthoek van afbeelding)

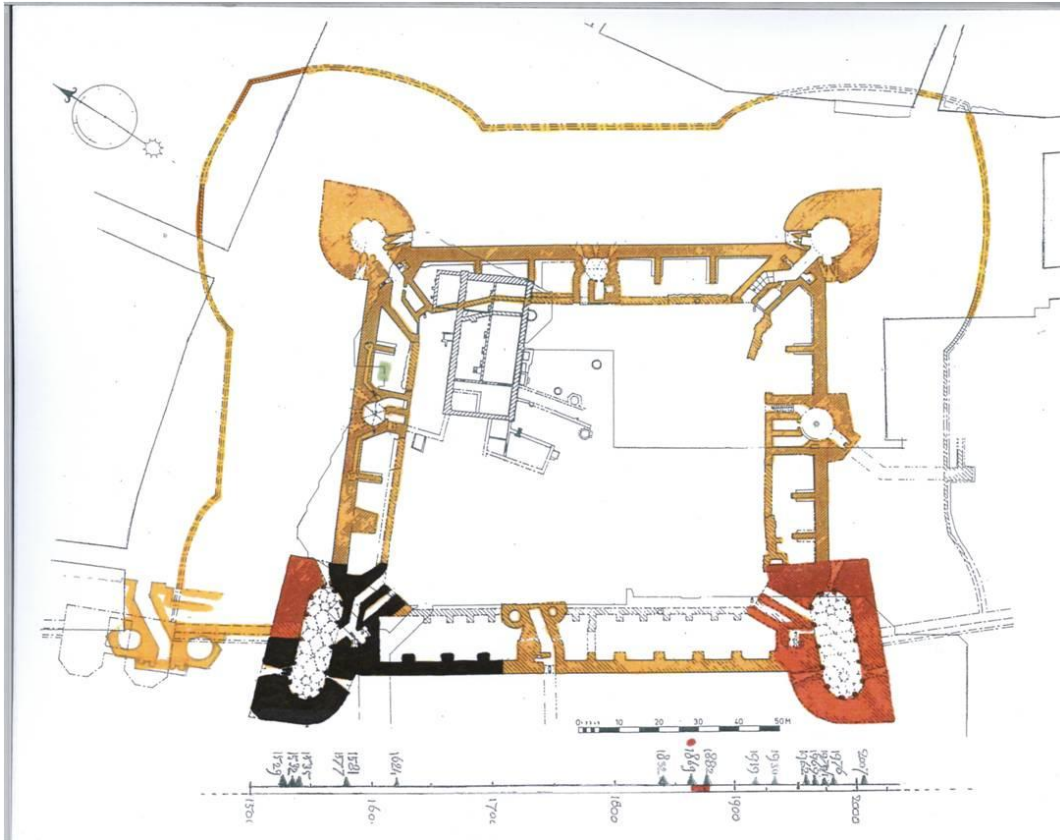
Afbeelding 3: Sloopfase 1577-1581 inclusief legenda. De legenda geldt voor afbeeldingen 3-12 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1577-1581: situatie na de eerste sloopfase. Het hele kasteel is bovengronds gesloopt met uitzondering van de westmuur (onderaan afb. 3). Deze muur maakte deel uit van stadsomwalling.

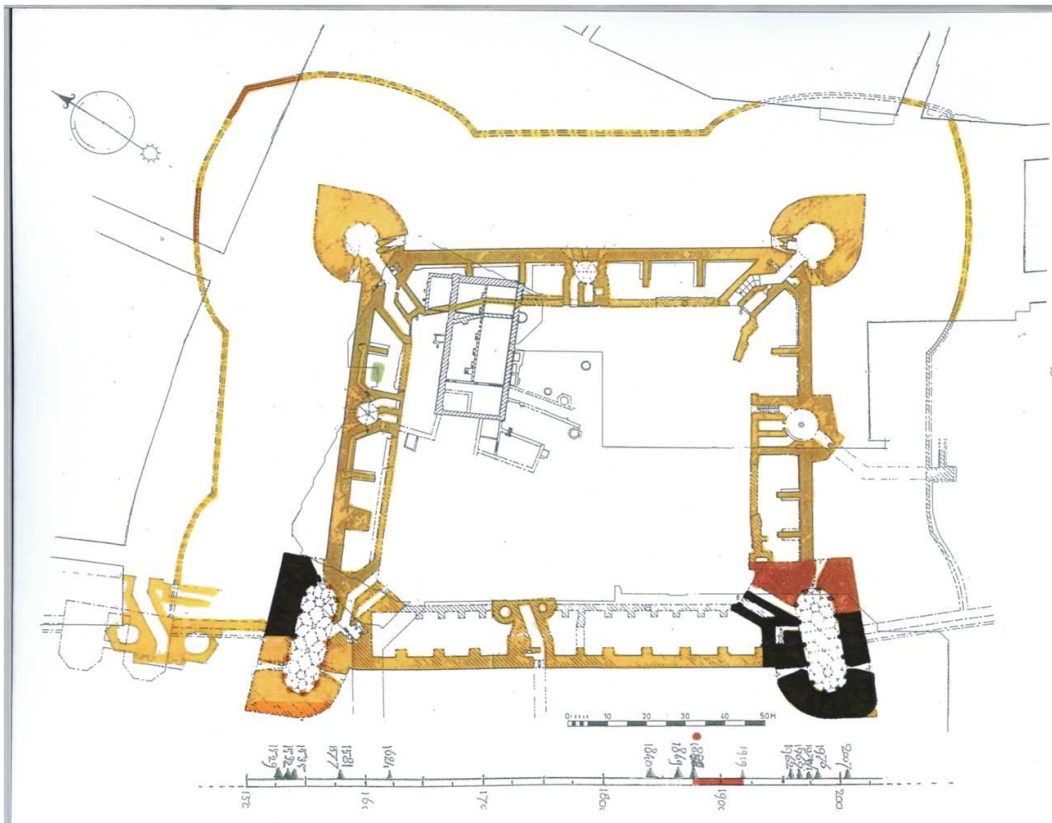
Afbeelding 4: Sloopfase 1832 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1832: tweede sloopfase. Er wordt een gasfabriek gebouwd tussen de noordwesttoren en zuidwesttoren. De tussenliggende muren worden gesloopt.

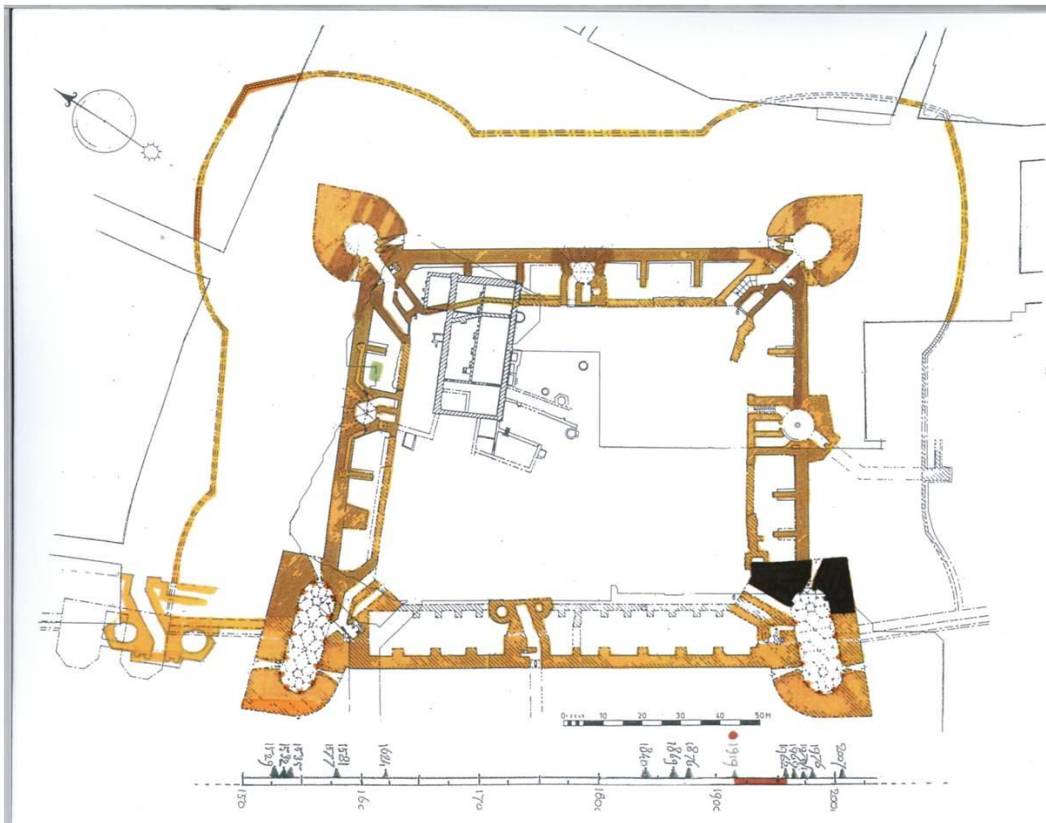
Afbeelding 5: Sloopfase 1869 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1869: derde sloopfase. De noordwesttoren wordt gesloopt op een klein stuk muur na aan de noordzijde.

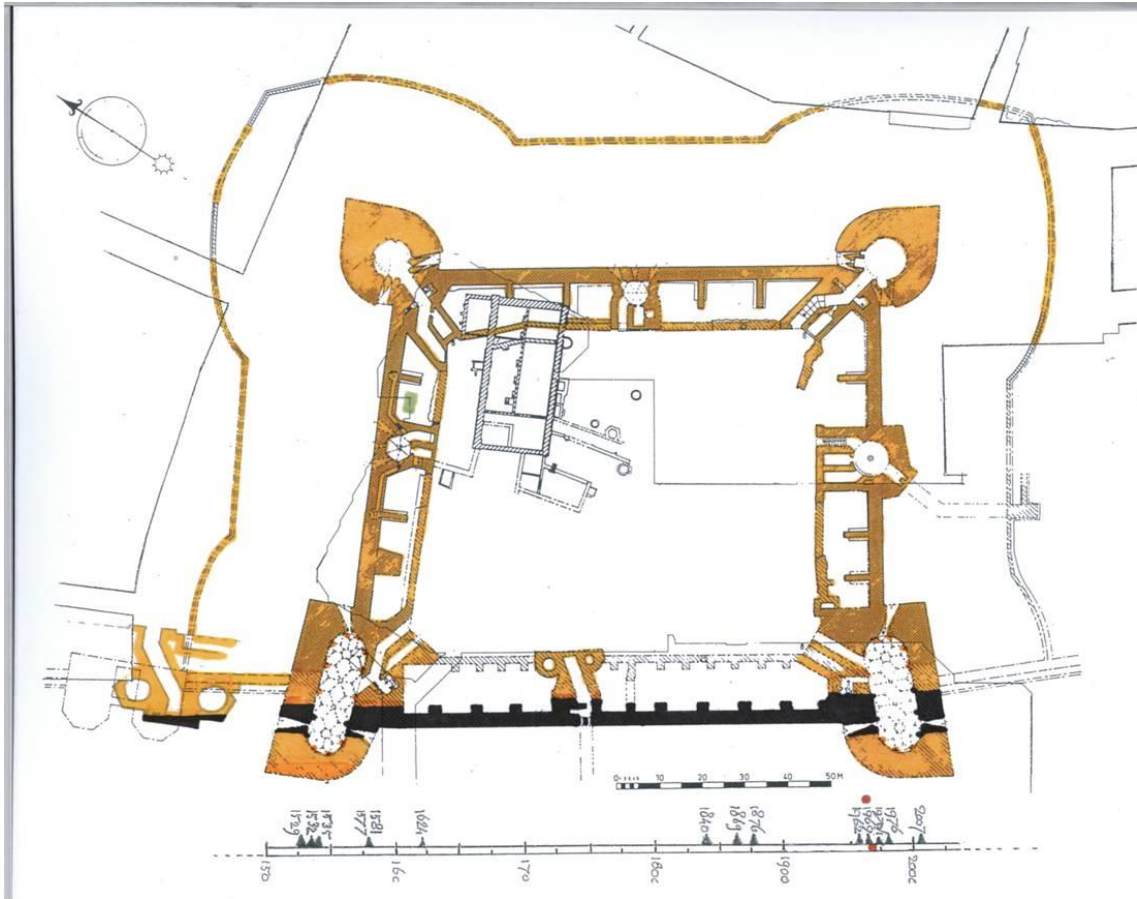
Afbeelding 6: Sloopfase 1882 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1882: vierde sloopfase. De zuidwest toren wordt gesloopt op klein stuk muur na aan de zuidzijde. Ook wordt het laatste stuk van de noordwest toren gesloopt.

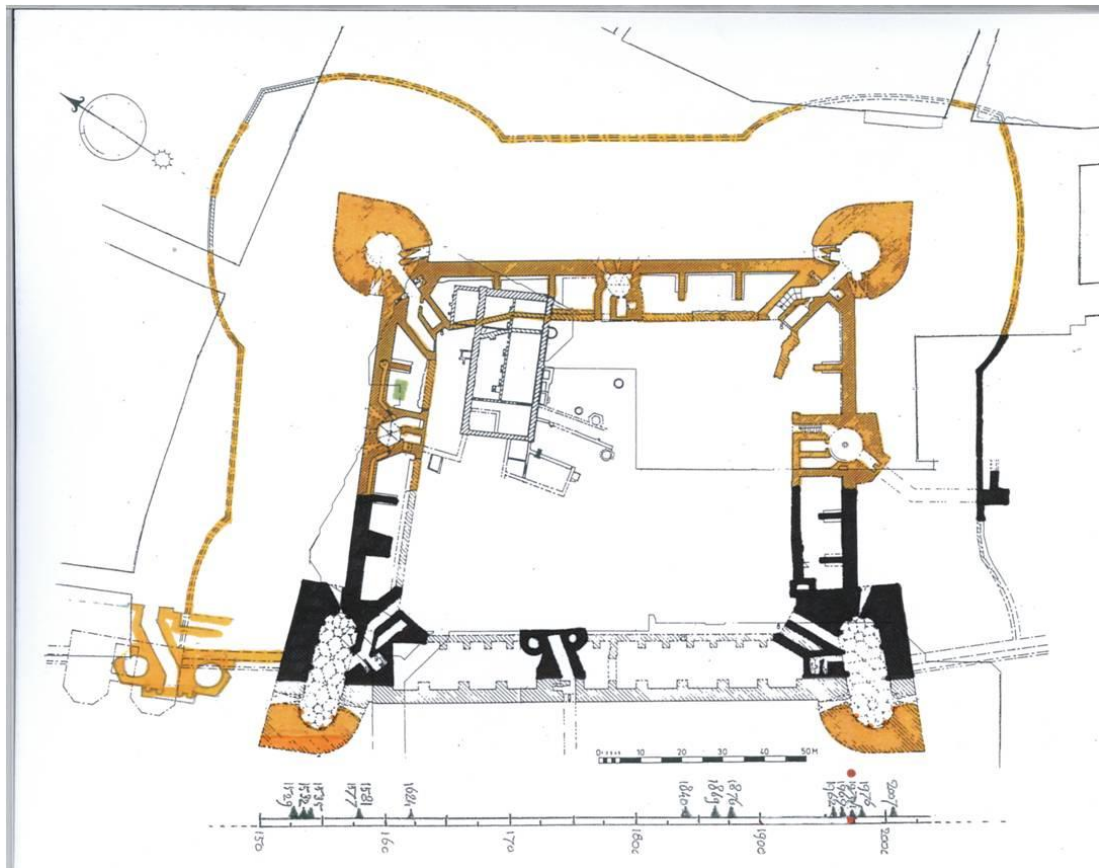
Afbeelding 7: Sloopfase 1919 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1919: vijfde sloopfase. Het laatste stuk muur van de zuidwest toren wordt gesloopt voor de bouw van een jaarbeursgebouw; alle bovengrondse resten zijn nu verdwenen. Bij de bouw van het derde jaarbeursgebouw werden fundamenteën van de zuidwest toren aangetroffen. Ook werden muurresten van het kasteel en een welwaterput aangetroffen (Graadt van Roggen 1932, 62-63).

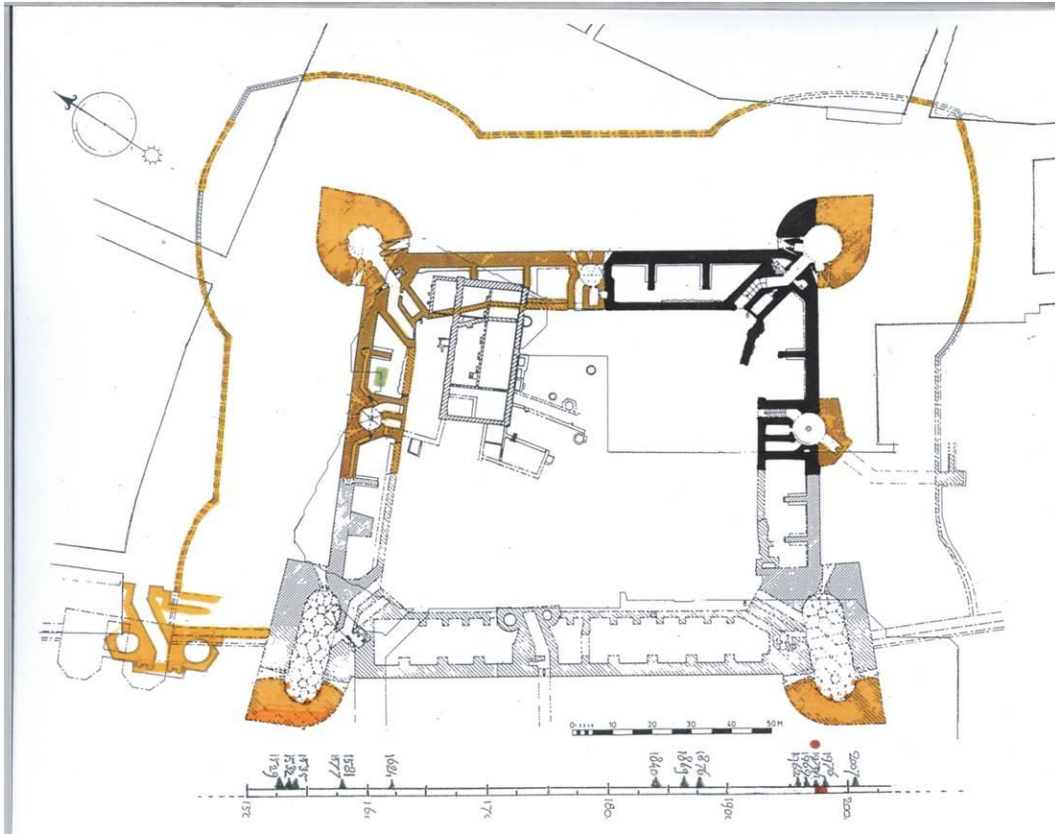
Afbeelding 8: Sloopfase 1968 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1968: zesde sloopfase. Er wordt een spuikoker aangelegd ter hoogte van de fundering van de westmuur. Deze resten worden verwijderd, evenals een deel van de fundering van de noordwest en zuidwest torens.

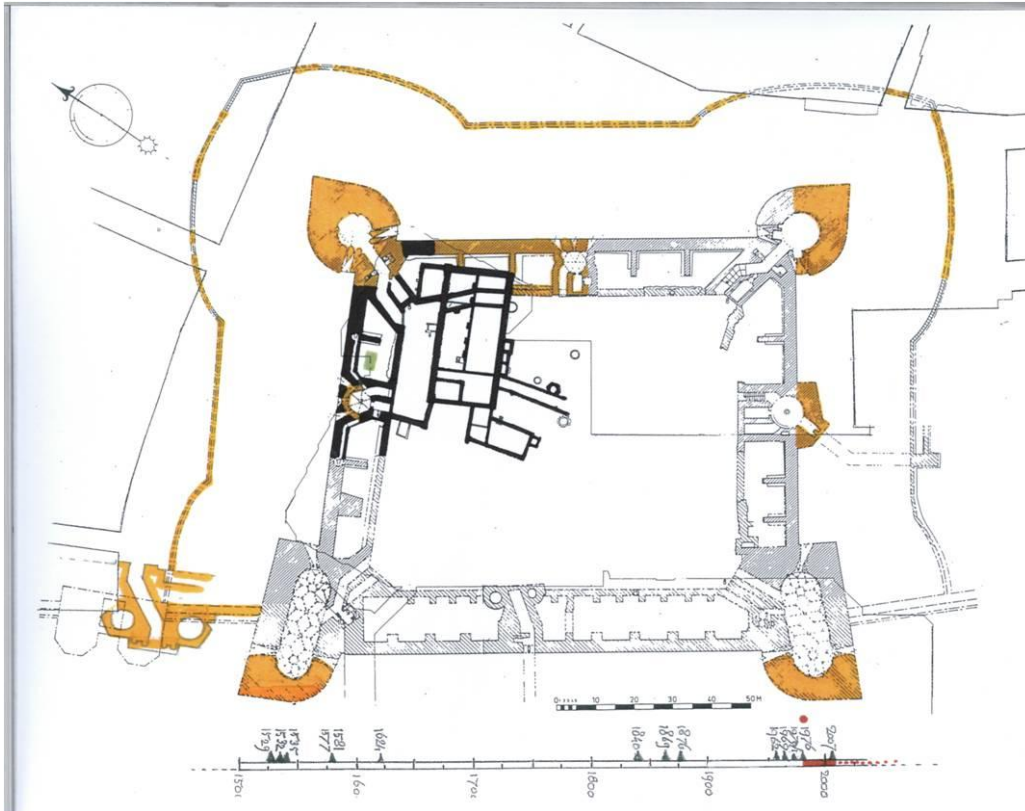
Afbeelding 9: Sloopfase 1970 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1970: zevende sloopfase. De fundamenten van de noordwest en zuidwest torens ten oosten van spuikoker, inclusief de helft van de noord- en zuidmuur worden gesloopt in verband met de bouw van Hoog Catharijne.

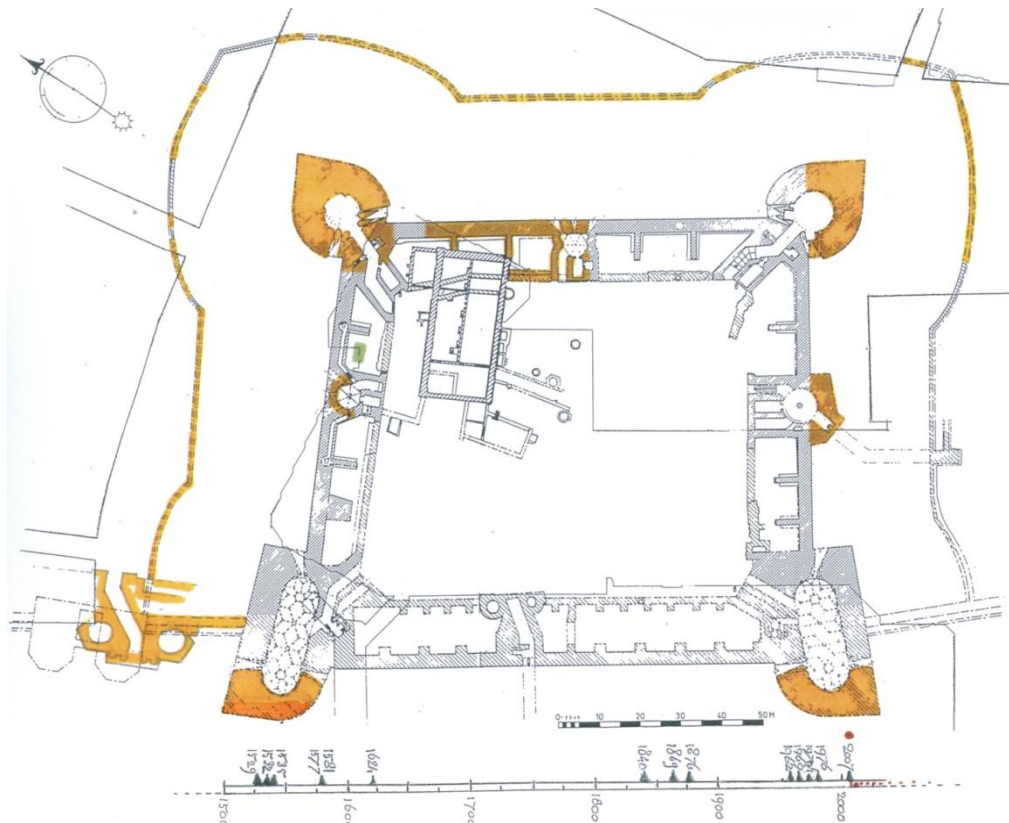
Afbeelding 10: Sloopfase 1971 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1971: achtste sloopfase. Een deel van de funderingen van de zuidoost toren en het zuidoost kwadrant van de muren worden gesloopt vanwege de bouw van een parkeergarage.

Afbeelding 11: Sloopfase 1976 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

1976: negende sloopfase. De restanten van de funderingen van de noordmuur en de muren van de binnengebouwen worden gesloopt vanwege de bouw van het muziekcentrum Vredenburg.

Afbeelding 12: Overgebleven resten in 2007 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht)

2007: de laatste overgebleven resten zijn beschermd rijksmonument

3.3 De onderzoeksgeschiedenis van kasteel Vredenburg

3.3.1 Voorgeschiedenis van onderzoeken van kasteel Vredenburg

Het is altijd bekend geweest waar kasteel Vredenburg gesitueerd was. Zoals uit de voorgaande paragraaf blijkt, zijn er bij werkzaamheden op de locatie altijd (ondergrondse) resten tevoorschijn gekomen. Vaak zijn er bij het aantreffen van de resten ook aantekeningen gemaakt en opmetingen verricht. De onderzoeken van de 19^e eeuw tot in de jaren 1970 hadden een grote bouwhistorische component.

De eerste waarnemingen die verricht zijn, zijn in 1816-1817 gedaan door C. van Hardenberg. Vervolgens heeft de landmeter Vermeer in 1832 de hele

westwand opgemeten. Dhr. D. van de Werf, opzichter bij Rijkswaterstaat, heeft een achttal metingen verricht, waaronder de twee grote bastions (1869-1879). In 1959, 1960 en 1961 verrichtte C.L. Temminck Groll metingen. In 1968 hebben onderzoeken plaatsgevonden door de AWN-afdeling Utrecht (Hoekstra 1977, 136). Een zeer groot deel van de documentatie van deze onderzoeken is aanwezig bij het team cultuurhistorie van de gemeente Utrecht. Hoewel de onderzoeken in diverse archeologische kronieken zijn beschreven, zijn ze nooit officieel uitgewerkt en gepubliceerd (Hoekstra 1980 en 1981; Stafleu 1993).

Binnen de archeologie had kasteel Vredenburg weinig aandacht, omdat alles vanaf de late middeleeuwen niet interessant werd gevonden om archeologisch te onderzoeken. Men was van mening dat er veel geschreven bronnen aanwezig waren die voldoende informatie boden. Archeologisch onderzoek werd in dit geval als overbodig gezien. De grootste archeologische onderzoeken op het terrein van kasteel Vredenburg betroffen de opgravingscampagnes in 1976 en 1978.

3.3.2 Grote archeologische onderzoeken in 1976 en 1978

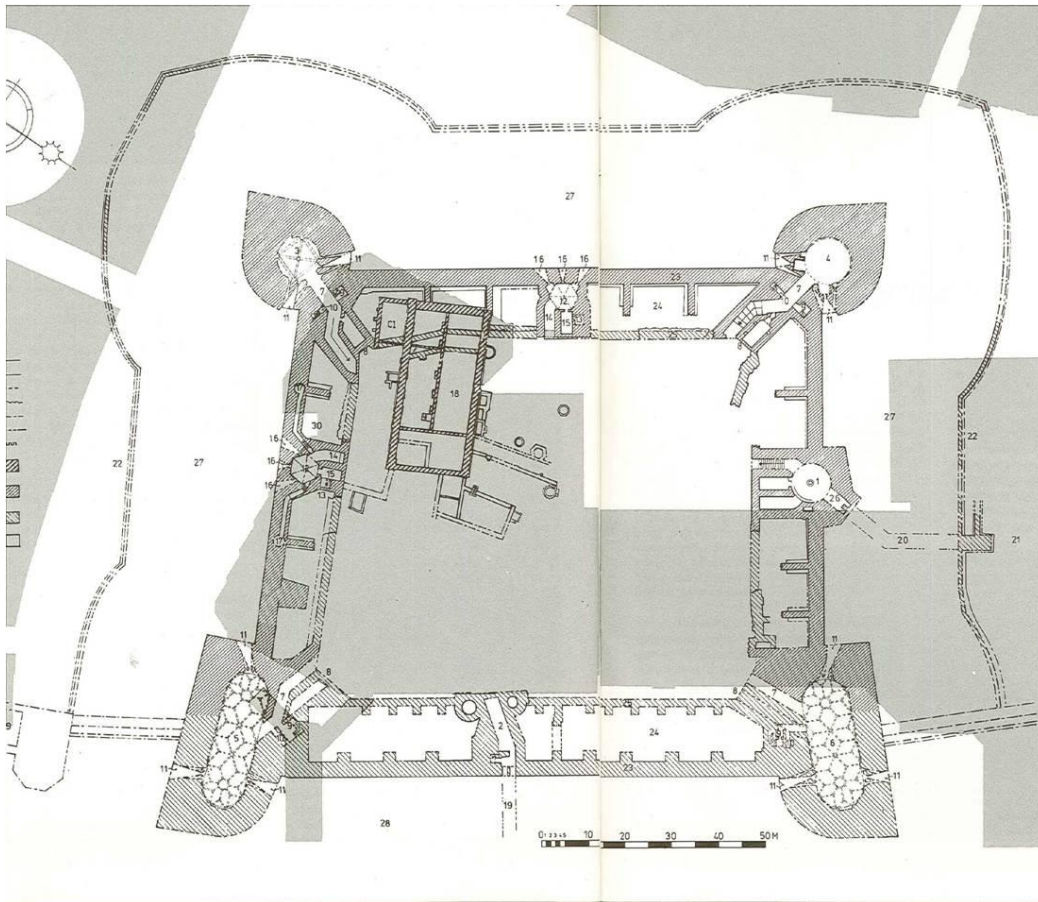
Halverwege de jaren 1970 had de gemeente Utrecht plannen om het muziekcentrum te verplaatsen naar de straat Vredenburg. Hierdoor zouden er graafwerkzaamheden plaats moeten vinden in de noordoosthoek van het kasteel en eventueel aangetroffen resten zouden worden verwijderd. In het kader van de geplande werkzaamheden voerde de gemeentelijk archeoloog T.J. Hoekstra archeologische opgravingen uit. Deze archeoloog was sinds 1972 aangesteld als gemeentelijk archeoloog. De opgravingscampagne duurde van juni tot november 1976. De resultaten van deze opgravingen zijn niet uitgewerkt in een officieel opgravingsverslag. In twee artikelen staan enkele waarnemingen vermeld (Hoekstra 1977, 41-56; Hoekstra 1978, 145-174).

Bij het onderzoek van 1976 kwam het noordoostkwadrant van het kasteel aan het licht. Dit kwadrant bevatte de noordoosttoren, een deel van de oostmuur, een deel van de noordmuur en een deel van de gebouwen op het binnenterrein. In het onderzoek werd de opbouw van de muren vastgesteld. Daarnaast werd in het midden van de noordwal een zeshoekige geschutskelder aangetroffen. Deze geschutskelder had drie schietgaten die vlak boven het

grachtwater uitkwamen. Tevens was de kelder voorzien van een toegangstrap, een hijsgat en een voorraadkelder (Hoekstra 1977, 44).

De functies van de gebouwen op de binnenplaats zijn op te maken uit de verschillende inventarissen die tussen 1530 en 1551 zijn opgesteld. Het grote (voormalig) kloostergebouw deed dienst als arsenaal. Verder waren er slaapvertrekken en keukens voor de soldaten, een smederij, een bakkerij en een brouwerij. Op de zolders werd proviand opgeslagen. In het poortgebouw bevonden zich de gevangenis, de verhoorkamer en de pijnkamer met pijnbank (Hoekstra 1977, 54). Het onderzoeken van de gebouwen op de binnenplaats was van belang omdat deze een beeld schetsten van de periode voor de bouw van kasteel Vredenburg.

In 1978 hebben wederom werkzaamheden plaatsgevonden in de noordoosthoek van het kasteel. Bij de begeleiding van deze werkzaamheden werden de keermuur van de gracht en de resten van afgebroken huizen uit 1532 gevonden. Ook werden de oostmuur en een zeshoekige geschutskelder aangetroffen. Deze kelder had dezelfde indeling als de kelder in de noordmuur. Vreemd is dat de schietgaten niet op de originele tekening van Keldermans staan. Ook is het maar de vraag of deze kelders in gebruik zijn geweest, omdat er geen spoor van een vloer is aangetroffen. Daarnaast zijn er verzakkingen geconstateerd die mogelijk al bij de bouw plaatsvonden. Hierna zijn de schietgaten en trapgaten dichtgemetseld. Op de plattegrond van Keldermans staan twee geschutskelders aangegeven in de westwal. Hiervan zijn bij opgravingen geen spoor aangetroffen. Mogelijk is dit niet meer aangelegd na de ervaringen van de andere twee. De oostelijke geschutskelder is *in situ* behouden gebleven, omdat deze niet door bouwwerkzaamheden bedreigd werd (Hoekstra 1981, 74-80).

Afbeelding 13: Plattegrond op basis van opgravingen door G. Brainich, T.J. Hoekstra en A.F.E. Kipp (Hoekstra 1978, 162).

3.3.3 Onderzoeken binnen het huidige project

Binnen het project Stationsgebied Utrecht hebben er ter plaatse van kasteel Vredenburg in totaal twaalf onderzoeken plaatsgevonden. Voor de informatie betreffende de onderzoeken is de database Archis2 geraadpleegd (www.archis2.nl). Het eerste onderzoek binnen dit project vond plaats in 2007. De gegevens van de onderzoeken tot november 2012 waren beschikbaar. Echter bij twee onderzoeken ontbraken enkele gegevens met betrekking tot de locatie van de onderzoeken. Dit betreffen onderzoeksmeldingsnummers 52884 en 54477. Alle onderzoeken zijn verwerkt in een catalogus (bijlage A). De onderzoeken zijn te verdelen in inventariserende onderzoeken, archeologische begeleidingen en opgravingen.

Er hebben twee inventariserende onderzoeken plaatsgevonden. Het betrof onderzoeksmeldingsnummers (om-nrs.) 28381 en 49835. Deze

onderzoeken hadden als doel om vast te stellen welke resten en welke omvang van het kasteel nog aanwezig waren. De onderzoeken werden uitgevoerd ter plaatse van de noordwest toren, de westmuur, de westpoort en de gracht.

Vijf onderzoeken betroffen een archeologische begeleiding (om-nrs. 22175, 40728, 46886, 53837, 54477). Deze onderzoeken vielen samen met werkzaamheden en hadden als doel om resten die tijdens de werkzaamheden werden aangetroffen te documenteren en indien nodig *ex situ* te bewaren. Deze onderzoeken werden uitgevoerd ter plaatse van de gracht, de keermuur, de oostmuur, de westmuur en de noordwesttoren.

Daarnaast zijn er nog vijf definitieve opgravingen uitgevoerd (om-nrs. 22991, 24915, 30409, 32055, 52884). Deze opgravingen zijn voorafgaand aan werkzaamheden verricht, met als doel om aangetroffen resten te documenteren en indien nodig *ex situ* te bewaren. Deze onderzoeken werden uitgevoerd ter plaatse van de noordoosttoren, de zuidoosttoren, de gracht en de keermuur.

3.4 Kasteel Vredenburg als gebouwd monument

Kasteel Vredenburg heeft de status van (gebouwd) rijksmonument (monumentnummer 18413). Volgens de Rijksdienst Cultureel Erfgoed is een rijksmonument: "Alle vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde" (www.cultureelerfgoed.nl). Uit onderzoek is gebleken dat deze monumentenstatus al in 1967 voor de resten van kasteel Vredenburg van kracht was (monumentregister RCE nr. 18413). Vanaf die datum zijn de resten van het kasteel beschermd. Vanuit deze bescherming is het verboden om "... een beschermd monument af te breken, te verplaatsen of in enig opzicht te wijzigen..." of "... graafwerk te verrichten, dat ten doel heeft het opsporen of onderzoeken van monumenten" (volgens respectievelijk artikel 14 en 22 van de Monumentenwet 1961).

Bij de aanwijzing van een monument wordt vastgesteld welke onderdelen van een object onder de status van rijksmonument vallen. In de omschrijving van het monumentenregister staat: "...Voorts de restanten van de onder Karel V gebouwde stenen bolwerken Zonnenburg, Sterkenburg en Maenenburg, de restanten van de voormalige Citadel Vredenburg en die van de vijf aarden

bolwerken omstreeks 1580 aangelegd" (monumentregister RCE nr. 18413). Deze resten zijn vanaf dat moment beschermd. Momenteel zijn in het geval van kasteel Vredenburg de volgende resten nog niet gesloopt: (de funderingen van) het westelijke deel van de noordwest- en zuidwesttoren, de hoofdboort, de geschutskelder in de noordmuur, de noordoosttoren, een stuk oostmuur, het zuidelijk deel van de zuidoosttoren en de keermuur van de gracht.

Indien een rijksmonument aangetast dreigt te worden, dient de verstoorder voor elke ingreep een monumentenvergunning aan te vragen. In de vergunning staan voorwaarden beschreven waaraan bij het uitvoeren van werkzaamheden moet worden voldaan. In principe moeten monumentale resten zoveel mogelijk bewaard worden en ingepast worden in de bouwplannen (behoud *in situ*). Indien dit niet mogelijk is, moeten de resten zorgvuldig gedocumenteerd worden alvorens ze verwijderd worden.

Vastgesteld kan worden dat bij de sloopfasen van 1968, 1970, 1971 en 1976 en het onderzoek van 1978 er niet aan de voorwaarden van de Monumentenwet (van 1961) voldaan is. Merkwaardig hierbij is dat men er tijdens overleggen tussen de gemeente Utrecht, provincie Utrecht en Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek tijdens de opgraving van 1976 vanuit is gegaan dat de resten *niet* op de lijst van beschermde monumenten stonden (Livelihood document *Memorie beraad overblijfselen kasteel "Vredenburg" te Utrecht op 23 juli 1976*). Door niemand van de aanwezigen bij het overleg werd dit feit weersproken. Het werd bovendien onwenselijk geacht deze resten alsnog op de lijst te plaatsen. Aanleiding van dit beraad waren Kamervragen die op 15 juli 1976 gesteld waren door de heer P. van Zeil (KVP) over het alsnog bewaren van de resten van kasteel Vredenburg. Ook bij het antwoord op deze Kamervragen gaf de minister van CRM geen signaal dat kasteel Vredenburg reeds een monument was (Livelihood document *Antwoord op de vragen gesteld door het lid der Kamer de Heer Van Zeil*). Uiteindelijk werd besloten om de tijd voor het uitvoeren van de opgraving te verruimen zodat alle aangetroffen resten konden worden gedocumenteerd (Livelihood document *Memorandum beraad Vredenburg-terrein te Utrecht op vrijdag 30 juli 1976 te Stadhuis te Utrecht, 's ochtends 11.00 uur*). Daarnaast werden delen van de noordoost toren alsnog voor sloop behoed. Eind jaren 1970 is binnen de gemeentelijke organisatie het besef

gekomen dat de resten van kasteel Vredenburg een monumentale status hebben en is er volgens de voorwaarden van de Monumentenwet gehandeld.²

Ontwikkelingen in het kader van het project Stationsgebied Utrecht vinden plaats op enkele delen van kasteel Vredenburg. Dit heeft gevolgen voor enkele deelprojecten van het plan. Vier van deze deelprojecten hebben grote impact op de resten van het kasteel. Eén project betrof de inpassing van resten van de noordoosttoren in een te realiseren fietsenkelder. Een tweede project betrof de aanleg van een expeditietunnel, waarbij (bij toeval) resten van de westpoort werden aangetroffen.³ Door planaanpassing konden deze resten behouden blijven. Het derde (toekomstig) project betreft het inpassen van de hoofdpoot en zuidwesttoren in een parkeergarage. Het laatste project betreft het inpassen van de resten van de noordwesttoren in de nieuw open te leggen Catharijnesingel. Al deze ingrepen zijn alleen mogelijk door het verkrijgen van een monumentenvergunning. Deze vergunning dient te worden aangevraagd bij de gemeente Utrecht, die advies inwint bij de gemeentelijke monumentencommissie. De gemeente is (vanaf 1988) gemandateerd om voor rijksmonumenten vergunningen af te geven. In geval van het project Stationsgebied Utrecht ontstaat hierdoor een derde rol voor de gemeente: naast de rol van initiatiefnemer/verstoorder en die van het bevoegd gezag met betrekking tot archeologie, zijn ze hiermee ook bevoegd gezag met betrekking tot het rijksmonument.

Buiten de bescherming in het kader van de status van rijksmonument, speelt tevens de archeologieverordening een rol. Deze verordening is in Utrecht vanaf 2009 van kracht (Verordening op de Archeologische Monumentenzorg 2009). De verordening houdt in dat wanneer er archeologische resten verwacht worden, deze onderzocht dienen te worden wanneer ze bedreigd worden. De verordening volgt de bepalingen van de Monumentenwet, zoals beschreven in hoofdstuk 2. In het geval van kasteel Vredenburg heeft dit gevolgen voor alle resten die niet het rijksmonument betreffen. Dit zijn met name (de vulling van) de gracht, water- of beerputten op het binnenterrein en losse archeologische

² Het tijdstip van deze verandering is onduidelijk. Na de opgravingscampagne van 1978 hebben er geen archeologische onderzoeken meer plaatsgevonden tot aan het project Stationsgebied Utrecht.

³ De resten van de westpoort zijn echter bij de bouw van Hoog Catharijne in 1970 al aangetroffen (zie afb. 9).

vondsten. In de praktijk betekent dit dat deze resten onderzocht worden en in de meeste gevallen *ex situ* behouden worden.

4. Interviews met de betrokken partijen

Zoals uit de vorige hoofdstukken is gebleken, bevinden de projecten rondom kasteel Vredenburg zich uit het oogpunt van archeologische monumentenzorg in een ingewikkelde situatie. Omdat de resten van het kasteel de status van (gebouwd) rijksmonument hebben, ligt het bevoegd gezag van het project in de handen van de gemeente Utrecht. Daarnaast speelt de archeologie buiten de monumentale resten een rol vanwege de gemeentelijke verordening. Als laatste is er de rol van de gemeente als verstoorder in de positie van de projectleider of conditieleider archeologie van de Projectorganisatie Stationsgebied. Deze verhoudingen in combinatie met de complexiteit van de resten van een middeleeuws bouwwerk in een stadskerncontext, maken de situatie in de praktijk er niet eenvoudiger op.

Om inzicht te krijgen hoe de gemeente Utrecht in haar verschillende hoedanigheden met deze situatie om gaat en hoe afwegingen tussen verschillende belangen plaatsvinden, zijn verschillende interviews afgenomen. Deze interviews hebben plaatsgevonden in week 16 en 17 in 2013. De geïnterviewde personen betroffen achtereenvolgens: Annette Bakker (stadsarcheoloog gemeente Utrecht) samen met Richard Roodenburg (monumentenzorg gemeente Utrecht), Lauren Bruning (voormalig projectleider archeologie stationsgebied 2007-2009) en Jan-Willem Oudhof (conditieleider archeologie stationsgebied vanaf 2010). De vragen van en de antwoorden op de interviews zijn bijgesloten als bijlagen B, C en D.

Uit de interviews is een aantal zaken naar voren gekomen. Deze zaken worden per onderwerp behandeld. Achtereenvolgens worden besproken:

- Welke rollen vervult de gemeente?
- Hoe is het maken van de afwegingen in behouden tegenover amoveren en ontwikkelen verlopen?
- Hoe is het budget met betrekking tot archeologie en monumenten in het project opgebouwd en tot stand gekomen?
- Welke aanpassingen aan het budget hebben er plaatsgevonden tijdens het project?
- Hoe gaat men in de praktijk om met onverwachte vondsten?

- Welke knelpunten signaleren de geïnterviewden?
- Wat zijn de aanbevelingen van de geïnterviewden?

4.1 De verschillende rollen binnen de gemeente

Zoals in hoofdstuk 3 beschreven, vervult de gemeente drie rollen. Naast de rol van initiatiefnemer/verstoorder en die van het bevoegd gezag met betrekking tot archeologie, zijn ze ook bevoegd gezag met betrekking tot het rijksmonument. In het project Stationsgebied bestaat het bevoegd gezag feitelijk uit twee personen, te weten mevrouw Bakker en de heer Roodenburg. Mevrouw Bakker is het bevoegd gezag met betrekking tot archeologie. De heer Roodenburg vertegenwoordigt het bevoegd gezag met betrekking tot het rijksmonument. In dit specifieke geval betreft dit alle gebouwde resten van kasteel Vredenburg. Deze resten vallen dus niet onder de vertegenwoordiger van het bevoegd gezag voor archeologie. Omdat er veel overleg is tussen beide personen, spreken ze als het ware met één mond. Wel is er verschil in de benadering van de resten van kasteel Vredenburg. Als een gebouw rijksmonument worden de resten van het kasteel behandeld alsof het een gebouw monument is. Hierdoor moeten in principe alle resten van het kasteel *in situ* behouden blijven. De gemeente Utrecht heeft echter de traditie om archeologie nauwelijks *in situ* te bewaren, maar meestal alles op te graven en daardoor *ex situ* veilig te stellen.

De rol van verstoorder wordt vervuld door de projectorganisatie. In het project is tussen de verschillende ontwikkelaars afgesproken dat de gemeente Utrecht alle archeologische onderzoeken betaalt. Binnen de Projectorganisatie Stationsgebied (POS) werd mevrouw Bruning door het bevoegd gezag in 2007 aangesteld als projectleider archeologie. Haar taak was om het bevoegd gezag te ondersteunen. Haar rol was om alle onderzoeken die in het stationsgebied moesten plaatsvinden te coördineren en PvE's te keuren. Ze was hiermee in feite een verlengstuk van het bevoegd gezag. Mevrouw Bruning vervulde deze taak tot eind 2009.

In 2010 is de heer Oudhof door de POS aangesteld als conditieleider archeologie. De voormalige functie van projectleider is door de POS anders vormgegeven. Men wilde een persoon die wist om te gaan met de conditie archeologie en dit wist te vertalen naar het bevoegd gezag. Door deze wijziging van functie is de verhouding tussen de POS en het bevoegd gezag veranderd. Ze

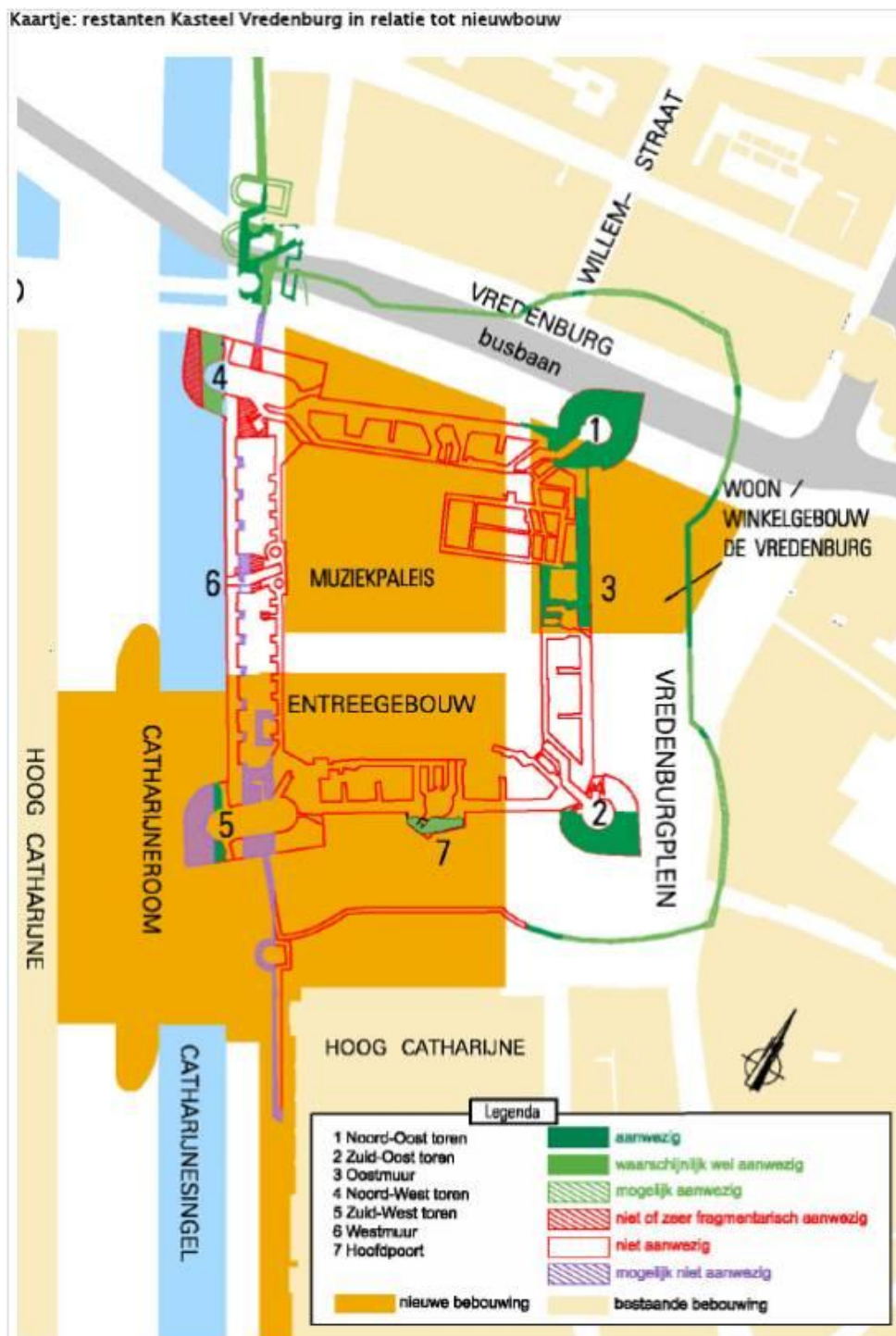
kunnen nu meer gezien worden als twee onafhankelijke partijen in plaats van één organisatie, ofschoon dit laatste nog wel het geval is. Hiermee zijn de rollen nu helderder. Echter kan dit sneller leiden tot spanningen, omdat er tegenstrijdige belangen kunnen optreden. De POS heeft namelijk een duidelijk doel dat uitgevoerd moet worden en heeft belang bij een soepele doorgang van het project. Het bevoegd gezag heeft daarentegen tijd nodig om gefundeerde afwegingen te maken tussen de verschillende belangen, waarvan archeologie en monumenten er één zijn.

4.2 Het proces behouden versus ontwikkelen

Kasteel Vredenburg wordt in de eerste plaats behandeld als een monument, omdat het de status van (gebouwd) rijksmonument heeft. Zoals het altijd gaat met bouwplannen, komt er eerst een voorlopig ontwerp. Dan wordt duidelijk wat de impact wordt op onder andere de monumentale resten. Vervolgens wordt gewogen of het behouden van een bepaald element opweegt tegen het toekomstig ruimtegebruik. Dit proces begon in 2005. In 2008 is er een raadsbesluit genomen over welke resten behouden moesten worden inclusief de kosten hiervan. Er zijn vijf monumentenvergunningen aangevraagd door de POS. Voordat de monumentenvergunningen werden aangevraagd, is eerst in vooroverleg getreden om de eventuele aantasting van monumentale waarden zo goed mogelijk inzichtelijk te krijgen. Er is uitgegaan van het streven naar maximaal behoud en daar zijn de plannen op aangepast. In feite wordt vanwege dit vooroverleg het daadwerkelijk verlenen van de vergunning een soort hamerstuk. De proceduretijd is namelijk veel te kort om de bouwplannen tijdens het vergunningetraject bij te sturen.

In de situatie van kasteel Vredenburg is er op basis van de beschikbare gegevens een kaart gemaakt, waarop staat welke delen van het kasteel zeker aanwezig zijn, welke delen zeker niet meer aanwezig zijn en de gegevens van een groundtraceronderzoek (afb. 14). Dit is de basis waar vanuit gewerkt wordt. Toch zijn er vaak verrassingen. Er worden afwegingen gemaakt op basis van de gegevens die bekend zijn. Bij een bovengronds monument is dit een stuk eenvoudiger, maar ook hierbij spelen onzekerheden. Bij kasteel Vredenburg zit alles in de grond. Op het moment dat er in de uitvoering iets wordt aangetroffen,

kan het werk niet voor lange tijd worden stilgelegd of de plannen zonder meer worden aangepast.

Afbeelding 14: Inventarisatie van resten die bewaard zijn gebleven (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht).

Voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden zijn er ter aanvulling van de bekende gegevens 10 proefsleuven aangelegd. Hiermee werd gecontroleerd

waar en hoe diep zich de resten bevonden. Een probleem bij de uitvoering was dat niet alle plekken toegankelijk waren, waardoor hier onzekerheden bleven bestaan. De huidige plannen zijn gebaseerd op gegevens die plaatselijk niet 100% zeker zijn.

Bij monumentale resten gebeuren afwegingen op basis van adviezen, bijvoorbeeld van de monumentencommissie en de rijksdienst. Het bevoegd gezag dient deze partijen altijd om advies te vragen, maar mag gemotiveerd afwijken van deze adviezen. Het kan namelijk het geval zijn dat er zwaardere belangen wegen dan het behouden van cultuurhistorie. Dit heeft bijvoorbeeld een rol gespeeld bij het behouden van de resten bij de hoofdpoort van het kasteel. De restanten van de hoofdpoort liggen bij de toekomstige inrit van de parkeergarage. Het behouden van de resten zou ervoor zorgen dat er geen inrit mogelijk is. Dit staat op gespannen voet met het collegebesluit voor het realiseren van de parkeergarage. Ook zouden er onveilige situaties kunnen ontstaan. De monumentencommissie en rijksdienst hebben geadviseerd het monument niet te verplaatsen. Het bevoegd gezag is op basis van deze adviezen en interne afwegingen tot een uitvoerig besluit gekomen. Uiteindelijk heeft het bevoegd gezag besloten dat een veilige parkeergarage belangrijker is dan het op de plek behouden van het monument, omdat de parkeergarage anders minder bruikbaar zou worden. Bij de andere plekken binnen het kasteel waren er minder ingrijpende besluiten noodzakelijk, omdat daar de resten konden blijven zitten. In sommige gevallen moet er een deel van het monument verwijderd worden om een doorgang te realiseren, zodat het eindproduct een bruikbaar gebouw blijft.

De afwegingen aan het begin van het proces zijn uitsluitend door het bevoegd gezag gemaakt. Toen het project al twee jaar liep, is mevrouw Bruning als projectleider aangesteld. Zij is niet betrokken bij de afwegingen in het proces, maar werkte puur als uitvoerend projectleider.

Met betrekking tot de (overige) archeologie is het maken van de afwegingen anders verlopen. Pas sinds 2009 is er in Utrecht sprake van een gemeentelijke verordening voor archeologie. Wel is al vanaf 2002 gewerkt in de geest van Malta; archeologie is altijd meegenomen in plannen. Toen de verordening was vastgesteld, bleek dat eigenlijk voor elke ingreep een vergunning voor archeologie aangevraagd moest worden. Dit gebeurt in goed overleg tussen de POS en het bevoegd gezag. De conditieleider legt een ingreep voor en het bevoegd gezag toetst dit en kijkt of er aanvullend onderzoek nodig

is. Aangezien er een taakstellend budget is voor het project, zullen er nu en in de toekomst keuzes gemaakt moeten worden. Per project wordt bekeken hoe het opgelost moet worden. Uiteindelijk worden op basis van het definitieve plan de afwegingen gemaakt. Die plannen worden vaak in een laat stadium nog aangepast. Hierdoor krijgt het bevoegd gezag pas in een laat traject het definitieve plan. Desondanks wordt er geprobeerd zo vroeg mogelijk een besluit te nemen. Alle geïnterviewden gaven aan dat er tot op heden met betrekking tot kasteel Vredenburg voldoende aandacht voor archeologie is geweest. De conditieleider ziet een voordeel in het meer integraal uitvoeren van archeologische onderzoeken. Als er enkele grote onderzoeken uitgevoerd worden in plaats van vele kleine, komt dit de efficiëntie ten goede en kan het tot een kostenbesparing leiden.

4.3 De financiële onderbouwing van het project

Vanuit de POS is er een voorstel gedaan voor een taakstellend budget voor het omgaan met de archeologie en de monumentale resten in het Stationsgebied. In een collegebesluit in 2008 is dit voorstel geaccordeerd.⁴ Het budget was opgebouwd uit posten voor inpassing van monumentale resten in de plannen en archeologische onderzoekskosten. Daarnaast zijn communicatiekosten en kosten voor beheer en onderhoud meegenomen.

De kosten van de inpassing van monumentale resten zijn ingeschat op basis van de voorwaarden van de monumentenvergunningen. Er was geen geld beschikbaar voor ambities zoals verwoord in het document 'Verbeelding van het verleden' (gemeente Utrecht 2008). De POS zou kijken naar aanvullende financiering hiervoor. Tot op heden is er geen financiering hiervoor beschikbaar.

Nadat in 2010 de conditieleider archeologie was aangesteld, bleek dat er geen geld voor archeologisch onderzoek was. Budget dat bestemd was voor de inpassing van de monumentale resten, was inmiddels uitgegeven aan archeologische onderzoeken in het kader van de archeologieverordening van 2009. Zowel vanuit de projectorganisatie als het bevoegd gezag is te weinig gelet op de uitgaven in het kader van archeologische onderzoeken. Omdat de budgetten voor onderzoek en inpassing als één post werden beschouwd, leek het archeologisch budget toereikend.

⁴ De cijfers van dit budget zijn niet openbaar.

4.4 Wijzigingen in de projectbegroting

De conditieleider heeft in 2010 de uitgaven op een rij gezet met aanvullingen van het bevoegd gezag. Er zijn rekensommen gemaakt en berekend wat minimaal noodzakelijk was om zowel aan de voorwaarden van de monumentenvergunningen als aan de verplichtingen uit de archeologieverordening te voldoen. Hierop is er een aangepast voorstel naar het college van B&W van gemeente Utrecht gestuurd. In de voorjaarsnota van 2012 heeft een aanpassing van het budget plaatsgevonden. Deze aanpassing betrof een aanvullend budget voor archeologische onderzoeken in het Stationsgebied en 'vatkosten', dat wil zeggen overige kosten die daarmee gemoeid zijn.

De wijziging van het budget heeft met betrekking tot archeologie geen consequenties gehad voor kasteel Vredenburg: alle geplande onderzoeken zullen worden uitgevoerd. Volgens het bevoegd gezag is het huidige budget voldoende om alles te kunnen onderzoeken.

De verschillende benaderingen met betrekking tot de omgang met de archeologie (met uitzondering van de monumentale resten) kunnen een spanningsveld opleveren. De POS wil op voorhand duidelijke keuzes maken over het meer of minder nadruk leggen op bepaalde archeologische projecten. Door dit vast te leggen is er minder risico dat het budget al in een vroeg stadium op raakt. Het bevoegd gezag wil bepaalde projecten niet op voorhand uitsluiten. Hierdoor ontstaat het risico dat aan het eind van het proces te weinig geld beschikbaar is, omdat er verhoudingsgewijs in het begin teveel is uitgegeven.

4.5 De omgang met onverwachte vondsten in het project

Er is een helder proces met betrekking tot de omgang met toevalsvondsten die tijdens de bouwwerkzaamheden aan het licht komen. De civiele aannemer neemt direct contact op met de conditieleider. De conditieleider neemt vervolgens contact op met het bevoegd gezag. De ontstane situatie moet dan zo snel mogelijk opgelost worden. De tijdsdruk is hoog, omdat het stilleggen van werkzaamheden geld kost. Ter plekke wordt in overleg tussen conditieleider,

bevoegd gezag en de civiele aannemer besloten wat er gaat gebeuren en hoe dit te realiseren valt. Er wordt gekeken wat het is, hoe groot het is en wat de mogelijkheden zijn om er omheen te gaan. Afhankelijk van de mogelijkheden kan er besloten worden dat er een deel verwijderd moet worden. In theorie zou het bevoegd gezag de werkzaamheden stil kunnen leggen, op het moment dat een mogelijke oplossing niet in de monumentenvergunning staat. Er moet dan in principe een nieuwe vergunning worden aangevraagd. In de praktijk kan dit echter niet, omdat het werk vanwege de doorlooptijd van het behandelen van de vergunningsaanvragen voor een paar maanden stil zou komen te liggen. Met toevalsvondsten wordt volgens mevrouw Bakker en de heer Roodenburg pragmatisch omgegaan. Als er bijvoorbeeld ergens kelders worden aangetroffen tijdens werkzaamheden, moeten deze eerst worden gedocumenteerd voordat er verder gegaan kan worden met de uitvoering. De uitvoering van opgravingswerkzaamheden gebeurt door een commercieel bedrijf dat onder een raamcontract voor de POS werkt. Dit bedrijf is op afroep beschikbaar en kan direct ingezet worden als dat noodzakelijk is. Na documentatie kunnen de kelders verwijderd worden. Het omgaan met toevalsvondsten moet ondanks de tijdsdruk erg zorgvuldig gebeuren. In het geval van kasteel Vredenburg speelt dit een belangrijke rol omdat het een rijksmonument betreft en de rijksdienst ook meekijkt. Ook tegenover burgers kan de gemeente het zich niet permitteren om intern soepeler met de regels om te gaan. Dit kan namelijk precedentes creëren en in de toekomst voor problemen zorgen. Per deelproject zijn er PvE's opgesteld waaronder (nood)onderzoeken plaats kunnen vinden. Alle grondwerkzaamheden die plaatsvinden, vinden altijd plaats in het kader van een deelproject. Archeologische begeleidingen vinden plaats onder het protocol opgraven. Soms worden ze uitgevoerd met beperkingen. Deze beperkingen zijn meestal het gevolg van Arbowetgeving, waaruit volgt dat er bijvoorbeeld bij een bepaalde diepte op een beperkt oppervlak gevaar kan optreden indien er personen werkzaam zijn. Hierdoor is het soms niet toegestaan op een bepaalde plek onderzoek uit te voeren. Beperkingen vanwege bodemvervuiling treden in principe niet op, omdat alle in te zetten archeologen voldoen aan medische keuringen voor de hoogste vervuilingsgraad.

Volgens mevrouw Bakker wordt er voldoende tijd en ruimte gemaakt om toevalsvondsten goed te documenteren. Hierdoor liggen werkzaamheden voor een korte tijd stil. De aannemer kan echter ook voordeel hebben bij het

stillleggen van het werk. Aannemers hebben in projecten vaak meerwerkposten. Als werkzaamheden bij één klus stilliggen, kunnen mensen een andere klus worden ingezet, terwijl er ook schadeclaims op het stilgelegde project kunnen worden ingediend.

Mevrouw Bruning heeft geen problemen ervaren met de ingeplande werkzaamheden. Wel hebben zich volgens haar soms problemen voorgedaan met onverwachte vondsten of situaties. In de monumentenvergunningen staat dat als fragmentarische zaken gevonden worden, deze verwijderd mogen worden. Toen echter een gedeelte van de westpoort werd aangetroffen, betrof dit een groot intact stuk, in plaats van de verwachte fragmentarische resten. Het kwam pas bij het aanleggen van de bouwkuip tevoorschijn. Er ontstond een situatie waarin snel een oplossing gevonden moest worden. In het geval van de westpoort moesten de bouwplannen worden aangepast, wat vervolgens ook gebeurd is.

Volgens de heer Oudhof is er pragmatisch omgesprongen met de situatie van de westpoort. Door aanpassingen in de bouwplannen konden de resten bewaard blijven. Het werk kon hierdoor relatief snel worden hervat. De oplossing heeft veel geld gekost, maar lang niet zoveel als dat er een nieuwe vergunning aangevraagd moest worden.

Sindsdien staat in nieuw aangevraagde monumentenvergunningen veel duidelijker aangegeven of resten behouden of verwijderd moeten worden. Er is goed afgesproken welke resten er ingepast gaan worden. Een voorbeeld van een dergelijke omschrijving komt uit de aanvraag omgevingsvergunning voor werkzaamheden bij de Catharijnepoort.⁵ Beschreven staat dat: "Indien de aanwezige muurresten hoger aanwezig zijn dan de aanlegdiepte...[zal] een uitsparing in de monumentale resten gemaakt worden... De aantasting van het monument zal zo beperkt mogelijk worden gehouden" (Besluit Omgevingsvergunning Catharijnekade, kenmerk HZ_WABO-12-16766, 4 januari 2013). Archeologie is één van de condities waarmee in het project rekening gehouden moet worden. Archeologie kan echter niet de boventoon gaan voeren.

De heer Oudhof is van mening dat er in het algemeen bij het aantreffen van archeologische resten pragmatisch wordt omgegaan met het vinden van oplossingen. Als er een vermoeden is dat er mogelijk ergens resten zitten, wordt

⁵ Dit betreft geen onderdeel van kasteel Vredenburg, maar val wel onder hetzelfde monumentnummer.

er vanuit gegaan dat deze resten er inderdaad ook zitten. Tijdens de uitvoering wordt in goed overleg besloten hoe hiermee omgegaan moet worden. Volgens de heer Oudhof is dit is archeologie op zijn best: het anticiperen op onverwachte zaken en daar op een goede manier mee omgaan.

4.6 Gesignaleerde knelpunten van de geïnterviewden

In de interviews is gevraagd om, terugkijkend op het project tot nu toe, aan te geven wat er volgens de geïnterviewden beter had gekund. Mevrouw Bakker en de heer Roodenburg merken op dat het verstandig is om binnen een project waar veel wisselingen van personen zijn, vaste aanspreekpunten te hebben. Ze geven aan dat in een dergelijke groot project nou eenmaal wel eens fouten worden gemaakt. Doordat het een stadsopgraving is zijn veel zaken met betrekking tot toegankelijkheid en logistiek erg lastig. Dit is een knelpunt dat moeilijk op te lossen valt. Dit is eigenlijk alleen mogelijk als er voldoende tijd is om het hele terrein voorafgaand aan werkzaamheden te onderzoeken. De financiële druk op de grond is te hoog om alle bouwactiviteiten om alle archeologische resten heen te plannen.

Mevrouw Bruning ervoer aan het begin van haar aanstelling last van een achterstand in de coördinatie van de onderzoeken. Hierdoor moest er veel *ad hoc* geregeld worden. Ook was er het probleem dat sommige vooronderzoeken niet of nauwelijks uitgevoerd konden worden vanwege toegankelijkheid van het terrein of de bodem. Als vooronderzoeken goed worden uitgevoerd, vermindert dit het risico op grootschalige onverwachte situaties. Hiermee is er meer informatie voorhanden om afwegingen op te baseren met betrekking tot het totale plan. Het is belangrijk om een archeoloog vanaf het begin van het project bij de stuurgroep te betrekken.

De heer Oudhof geeft aan dat afspraken in dit project niet altijd duidelijk gemaakt en gecommuniceerd werden, dan wel consequent nageleefd werden. Hierdoor kan er verwarring ontstaan binnen de rest van de organisatie. Het zwalken tussen beslissingen heeft op langere termijn een negatievere invloed dan het nemen van een beslissing om bepaalde resten niet te behouden. Er zullen altijd compromissen gezocht moeten worden.

4.7 Aanbevelingen van de geïnterviewden

Daarnaast is aan de geïnterviewden gevraagd welke aanbevelingen zij hebben voor de toekomst van het project Stationsgebied. Mevrouw Bakker geeft aan dat de communicatie naar de buitenwereld beter kan. Momenteel is er vanwege budgettaire redenen weinig communicatie met publiek, in tegenstelling tot het begin van het proces. Toch wil ze kijken of er voor een publieksboek en lesprogramma nog geld gereserveerd kan worden. Hiermee kan het project Stationsgebied iets teruggeven aan de burgers.

Mevrouw Bruning geeft aan dat het mooi zou zijn om alle (kleine) onderzoeken bijeen te brengen in één synthetiserende publicatie, om zo het hele verhaal van de archeologie van het Stationsgebied te vertellen.

Als laatste geeft de heer Oudhof aan dat het strategisch nadenken over het deelaspect archeologie verbeterd kan worden. Met archeologie kan een gemeente zich op een goede manier op de kaart zetten. Dit vergt een bepaalde manier van werken dat niet op alle slakken zout wordt gelegd, maar het algemene doel voor ogen wordt gehouden.

Afbeelding 15: Fundamenten van de noordooststoren in 2008 (Stiller, omslag).

5. Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

Op basis van de geschiedenis van kasteel Vredenburg, waaronder de sloopgeschiedenis en onderzoeksgeschiedenis, en de informatie van de verschillende partijen die bij het project Stationsgebied binnen de gemeente betrokken zijn, kunnen er verschillende conclusies getrokken worden. Als eerste wordt er een antwoord gegeven op de vraagstelling, zoals gesteld in hoofdstuk 1.

Vraagstelling:

Het behouden van archeologische en cultuurhistorische waarden en de ambitie om het stationsgebied Utrecht – met daarin het kasteel Vredenburg – te ontwikkelen staan op gespannen voet met elkaar, maar behoren beide tot het ambtelijke en bestuurlijke takenpakket van de gemeente. Hoe gaat de gemeente hier mee om en op welke manier vindt de afweging tussen de verschillende belangen plaats?

Als antwoord op de vraagstelling kan geconcludeerd worden dat de verhouding van de gemeente ten opzichte van archeologiebeleid is veranderd. Deze verandering heeft ten eerste plaatsgevonden naar aanleiding van veranderde wetgeving. In 1972 is er een gemeentelijke archeoloog aangesteld (één van de eerste gemeentelijke archeologen van Nederland), waarmee de gemeente in feite een groot belang ging hechten aan archeologisch erfgoed waaronder kasteel Vredenburg. Merkwaardig hierbij is dat kasteel Vredenburg sinds 1967 een rijksmonument was, maar niet naar de betreffende regelgeving gehandeld is tot eind jaren 1970. In 2009 werd uiteindelijk een archeologische verordening vastgesteld, waardoor ook niet-monumentale resten onder een onderzoeksplicht vallen. Er zijn in de loop van de tijd veel beleidsinstrumenten in het gemeentelijk apparaat gekomen om de resten te kunnen onderzoeken of te beschermen. Daarnaast is er vanaf de jaren 1980 in het erfgoedbeheer meer aandacht gekomen voor het *in situ* bewaren van resten in tegenstelling tot het opgraven en dus vernietigen van de archeologische context.

In het project Stationsgebied Utrecht is de gemeente de ontwikkelaar / verstoorder met betrekking tot archeologie. Dit maakt de situatie complex, omdat de gemeente hiermee drie verschillende rollen heeft: naast de rollen van het bevoegd gezag met betrekking tot archeologie en het bevoegd gezag met betrekking tot het rijksmonument, heeft ze ook de rol van verstoorder/ontwikkelaar. De rol van het bevoegd gezag met betrekking tot archeologie brengt met zich mee dat er vanuit de archeologieverordening een onderzoeksplicht geldt. De rol van het bevoegd gezag met betrekking tot het rijksmonument stelt voorwaarden in de monumentenvergunning die nageleefd moeten worden. In principe moeten alle resten *in situ* behouden blijven. Het Rijk kijkt hierin over de schouder van de gemeente mee. Als laatste bepaalt de rol van verstoorder dat de gemeente al het archeologisch onderzoek en de inpassing van monumentale resten moet betalen; tegelijkertijd ondervindt de gemeente als ontwikkelaar een financiële druk op de grond en op de begroting voor het uitvoeren van archeologisch onderzoek. Al deze verschillende invalshoeken vanuit de rollen kan een spanningsveld met zich meebrengen.

In het project Stationsgebied heeft er in 2010 een verandering plaatsgevonden van de functie projectleider archeologie naar conditieleider archeologie. De projectleider was een verlengstuk van het bevoegd gezag; de conditieleider heeft de rol van (adviseur van) de ontwikkelaar. Hiermee heeft de ontwikkelaar meer expertise op het gebied van archeologie in huis die aan hun kant staat. Deze verandering heeft de rollen helderder gemaakt. In de praktijk levert dit soms spanningen op, omdat de ontwikkelaar nu een duidelijkere stem richting het bevoegd gezag heeft gekregen. Voordeel hiervan is dat er meer transparantie is en de afwegingen meer inhoudelijk gemaakt kunnen worden. De sterkere stem van de ontwikkelaar staat archeologisch onderzoek echter niet in de weg. Alle betrokken partijen zijn van mening dat er voldoende aandacht is voor archeologisch onderzoek naar kasteel Vredenburg. Verder wordt er in het geval van aantreffen van onverwachte archeologische resten door alle partijen pragmatisch gehandeld, waardoor er zelden conflicten ontstaan.

Naast het beantwoorden van de vraagstelling, kunnen er nog andere conclusies getrokken worden. Als eerste blijkt dat uit het analyseren van de onderzoeksgeschiedenis, er in het verleden veel onderzoek gedaan is naar kasteel Vredenburg. Slechts een beperkt aantal van deze onderzoeken heeft geleid tot een wetenschappelijke publicatie. Er is echter veel

opgravingsdocumentatie aanwezig van alle uitgevoerde onderzoeken. Onder deze opgravingsdocumentatie bevinden zich veel meetgegevens van muurresten die in het verleden zijn aangetroffen. Uit deze gegevens valt de omvang en de locatie van de resten af te leiden. Doordat deze gegevens niet tot in detail zijn uitgewerkt, is er bij het huidige project onvoldoende van geprofiteerd. Mogelijk waren verschillende inventariserende onderzoeken vanaf 2007 overbodig geweest of hadden gericht uitgevoerd kunnen worden.

De sloopgeschiedenis van kasteel Vredenburg geeft een beeld van enkele eeuwen sloop, waarna er sinds eind jaren 1970 nog slechts enkele fragmenten van het kasteel bewaard zijn gebleven. Er is nu veel aandacht voor deze resten. In verhouding betekent dit dat er veel inspanning wordt geleverd aan het onderzoeken van een aanzienlijk klein deel van het kasteel.

De cijfers van het beschikbare budget in het kader van archeologische onderzoeken en de inpassing van monumentale resten zijn niet openbaar. Hierdoor was het niet mogelijk om conclusies te trekken met betrekking tot de verhoudingen van de posten binnen het daadwerkelijke budget. Wel is duidelijk geworden dat het budget tussentijds verhoogd is. Aanleiding hiervoor was enerzijds dat kosten voor archeologisch onderzoek niet juist ingeschat waren en anderzijds is er geld uitgegeven aan onderzoeken die buiten de begrotingspost vielen. Zowel het bevoegd gezag als de projectorganisatie hebben te weinig opgelet of specifieke uitgaven binnen het budget pasten.

5.2 Aanbevelingen

Naar aanleiding van deze onderzoeksanalyse wordt er een aantal aanbevelingen gegeven voor de toekomst van het project Stationsgebied Utrecht.

Hoewel al een groot deel van de deelprojecten op en rond kasteel Vredenburg voltooid is, is het nog steeds van belang om de opgravingsdocumentatie van de onderzoeken uit de twintigste eeuw te verwerken in een wetenschappelijke publicatie. Hierdoor wordt inzichtelijk wat er aan data over het kasteel bekend is en waar nog lacunes in kennis over het object zijn. Van hieruit kunnen er beter onderbouwde keuzes gemaakt worden voor vervolgonderzoek. Ook kunnen sommige inventariserende onderzoeken hierdoor gericht (en daarmee efficiënter en dus kosteneffectiever) worden

uitgevoerd. Het maken van een wetenschappelijke publicatie kan de geschiedenis van kasteel Vredenburg ontsluiten voor andere wetenschappelijke onderzoeken. De deelprojecten die nog hiervan kunnen profiteren zijn het vergroten van de parkeergarage ten hoogte van de zuidwesttoren en het inpassen van de resten van de noordwesttoren in de te herstellen Catharijnesingel.

In het verlengde hiervan kan het samenstellen van een publieksboek over de geschiedenis van het kasteel dit object ontsluiten voor een breed publiek. Tenslotte betaalt de belastingbetaler voor het archeologisch onderzoek en heeft hij recht op zichtbare resultaten hiervan.

Uit de analyse blijkt dat het verhelderen van de verschillende rollen binnen de gemeente meer transparantie schept. Doordat er een conditieleider archeologie is, worden er op meer punten afwegingen gemaakt. Hierdoor ontstaat een discussie waardoor het duidelijker wordt wat de keuzes zijn die gemaakt worden. Dit verhelderen is van groot belang bij een complex project waarbij binnen één organisatie verschillende rollen voorkomen. Aanbevolen wordt om dit in de toekomst vast te houden.

Daarnaast wordt aanbevolen om transparant en duidelijk budgetbeheer te voeren. Dit voorkomt uitgaven die niet binnen het budget passen en tekorten op langere termijn.

Alle gebouwde resten van kasteel Vredenburg behoren tot het rijksmonument. De grachten vallen hier niet onder. Echter, ze zijn wel onderdeel van het verdedigingswerk. Aanbevolen wordt om kasteel Vredenburg als een volwaardig verdedigingswerk te beschermen, inclusief de grachten. Hiervoor zou de status van archeologisch monument toegekend moeten worden. Bij aanvang van het project is er gestreefd om zoveel mogelijk cultuurhistorische resten van kasteel Vredenburg te behouden, binnen realistische kaders. Momenteel zijn de resten van de noordoosttoren en de westpoort ingepast en dus *in situ* bewaard gebleven. In de toekomst zal blijken of bij de andere deelprojecten de resten van het kasteel eveneens *in situ* behouden zijn gebleven.

Als laatste worden de aanbevelingen overgenomen die door de geïnterviewden zijn gegeven. Dit betreft meer aandacht aan communicatie met het publiek, het maken van een samenvattende publicatie van de alle archeologische onderzoeken binnen het huidige project en het verbeteren van het strategisch nadenken over inzetten van en het omgaan met archeologie.

Samenvatting

Van 2007 tot 2030 wordt het stationsgebied in Utrecht herontwikkeld. In het stationsgebied wordt ook het terrein van kasteel Vredenburg herontwikkeld, waarbij mogelijk archeologische resten worden verstoord. Het feit dat de gemeente Utrecht in het project Stationsgebied zowel de ontwikkelaar is als het bevoegd gezag, creëert een complexe situatie. Onderzocht is hoe de gemeente hier mee om gaat en op welke manier de afweging tussen de verschillende belangen plaatsvinden.

Kasteel Vredenburg heeft van 1529 tot 1577 als burcht gefunctioneerd. Vanaf 1577 is er een periode van sloop ingetreden, die duurde tot eind jaren 1970. Er heeft tussen de 19^e eeuw en de jaren 1970 veel archeologisch onderzoek naar het kasteel plaatsgevonden. Binnen het huidige project hebben er ter plaatse van kasteel Vredenburg in totaal twaalf onderzoeken plaatsgevonden. Kasteel Vredenburg heeft sinds 1967 de status van (gebouwd) rijksmonument. Er bevinden zich nog slechts enkele resten van het kasteel *in situ*.

Om inzicht te krijgen hoe de gemeente Utrecht met deze situatie om gaat en hoe afwegingen tussen verschillende belangen plaatsvinden, zijn interviews afgenomen met Annette Bakker (stadsarcheoloog gemeente Utrecht) samen met Richard Roodenburg (monumentenzorg gemeente Utrecht), Lauren Bruning (voormalig projectleider archeologie stationsgebied 2007-2009) en Jan-Willem Oudhof (conditieleider archeologie stationsgebied vanaf 2010). De gemeente heeft binnen het project drie verschillende rollen: naast de rollen van het bevoegd gezag met betrekking tot archeologie en het bevoegd gezag met betrekking tot het rijksmonument, heeft ze ook de rol van verstoorder/ontwikkelaar. In het project Stationsgebied heeft er in 2010 een verandering plaatsgevonden van de functie projectleider archeologie naar conditieleider archeologie. Deze verandering heeft de rollen helderder gemaakt.

Aanbevolen wordt om de opgravingsdocumentatie van de onderzoeken uit de twintigste eeuw te verwerken in een wetenschappelijke publicatie. Daarnaast wordt aanbevolen om kasteel Vredenburg als een volwaardig verdedigingswerk te beschermen, inclusief de grachten. Als laatste worden de aanbevelingen overgenomen die door de geïnterviewden zijn gegeven: meer aandacht aan communicatie met het publiek, het maken van een samenvattende publicatie van

de alle archeologische onderzoeken binnen het huidige project en het verbeteren van het strategisch nadenken over inzetten van en het omgaan met archeologie.

Literatuurlijst

Graadt van Roggen, W., 1932. Het Vredenburg in den loop der tijden, in Stichting Jr. Jacob van Eyck, 1976. *Vredenburg*. Gemeente Utrecht: Stichting Jr. Jacob van Eyck in samenwerking met Bureau Voorlichting gemeente Utrecht, 50-69.

Heighway, C.M. (ed), 1972. *The Erosion of History. Archaeology and Planning in Towns. A study of historic towns affected by modern development in England, Wales and Scotland*. York: Council for British Archaeology.

Hoekstra, T.J., 1977. De "starckte Vredenborch", in *Vredenburg gekraakt. Beleg en afbraak van een dwangburcht (1576-1577)*. Catalogus van de tentoonstelling "Vredenburg gekraakt". Utrecht: Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, 41-56 en 136.

Hoekstra, T.J., 1978. Vredenburg Castle at Utrecht, in *Chateau Gaillard. Etudes de Castellologie médiévale IX-X*, actes des colloques internationaux tenus à Basel (1978) et à Durham (1980), 145-174.

Hoekstra, T.J., 1980. Archeologische Kroniek van de gemeente Utrecht over 1976-1977. *Maandblad Oud-Utrecht*, drieënvijftigste jaargang (jaareditie), 3-32.

Hoekstra, T.J., 1981. Archeologische Kroniek van de gemeente Utrecht over 1978-1979-1980. *Maandblad Oud-Utrecht*, vierenvijftigste jaargang (jaareditie), 27-81.

Hulzen, A. van, 1976. Het kasteel Vredenburg, in Stichting Jr. Jacob van Eyck, 1976. *Vredenburg*. Uitgave van Stichting Jr. Jacob van Eyck in samenwerking met Bureau Voorlichting gemeente Utrecht, 69-76.

Projectorganisatie Stationsgebied, 2003. *Masterplan Stationsgebied Utrecht*. Brochure van de gemeente Utrecht. Utrecht: gemeente Utrecht.

Projectorganisatie Stationsgebied, 2008a. *Inventarisatie Archeologische Waarden Stationsgebied Utrecht*. Brochure van de gemeente Utrecht. Utrecht: gemeente Utrecht.

Projectorganisatie Stationsgebied, 2008b. *Overkoepelende visie / afwegingskader Kasteel Vredenburg en de stadsmuur in relatie tot de bouwontwikkelingen aan de*

oostzijde van het Stationsgebied. Bijlage bij besluit van het college van B&W van 9 december 2008. Utrecht: gemeente Utrecht.

Sarfatij, H. (red.), 1990. *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*. Amsterdam: Meulenhoff.

Sarfatij, H., 2007. *Archeologie van een Deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht*. Amsterdam: Stichting Matrijs.

Stafleu, M.H. (red), 1993. *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1926-1972*. Utrecht: Gemeente Utrecht.

Stillier, D.R., 2011. *Utrecht Vredenburg. Vanaf de toren een duik in de slotgracht van Kasteel Vredenburg* (concept). Utrecht: gemeente Utrecht.

Uyten, R. van, 1982. Stadgeschiedenis in het Noorden en Zuiden, in D.P. Blok (red), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 2*. Middeleeuwen, Haarlem: Fibula-Van Dischoeck, 187-253.

Van Es, W.A., J.M. Poldermans, H. Sarfatij en J. Sparreboom (red.), 1982. *Het bodemarchief bedreigd. Archeologie en planologie in de binnensteden van Nederland*. 's-Gravenhage-Amerfoort: Staatsuitgeverij; Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Werkgroep Verbeelding van het Verleden, 2008. *Verbeelding van het verleden Omgeving Vredenburg en Catharijnesingel - Stationsgebied Utrecht*. Brochure van de gemeente Utrecht. Utrecht: gemeente Utrecht.

Willems, W.J.H., 2007. Met Malta meer mans? Een persoonlijke terugblik, in R. Jansen & L.P. Louwe Kooijmans (eds.), *Van contract tot wetenschap. Tien jaar archeologisch onderzoek door Archol BV, 1997-2007*, Leiden, 45-58.

Willems, W.J.H., 2011. Van de ivoren toren naar de markt: en toen?, *Archeobrief* 15.4, 28-33.

Websites

<http://archis2.archis.nl/archisii/html/index.html>, geraadpleegd op 12 maart 2013.

<http://livelink.archis.nl>, archis 2 waarnemingsnummer 43266, geraadpleegd op 12 maart 2013.

<http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl>, geraadpleegd op 20 mei 2013.

<http://www.cu2030.nl/pagina/documenten-op-thema-of-project>, geraadpleegd op 15 april 2013.

<http://www.hetutrechtsarchief.nl/kaart/stadsplattegronden>

Afbeeldingenlijst

Afbeelding omslag: Kasteel Vredenburg in 1540, gezicht op het kasteel vanuit het zuiden in vogelvlucht. Ets door C. Dekker 1656 naar een anoniem schilderij uit ca. 1540 (naar Stichting Jr. Jacob van Eyck, 1976, omslag)

Afbeelding 1: Utrecht en kasteel Vredenburg door Jacob van Deventer 1569-1570 (www.hetutrechtsarchief.nl) 12

Afbeelding 2: Plattegrond van kasteel Vredenburg. Anoniem naar R. Keldermans ca. 1532 (Van Hulzen 1976, 70) 14

Afbeelding 3: Sloopfase 1577-1581 inclusief legenda. De legenda geldt voor afbeeldingen 3-12 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 19

Afbeelding 4: Sloopfase 1832 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 20

Afbeelding 5: Sloopfase 1869 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 21

Afbeelding 6: Sloopfase 1882 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 22

Afbeelding 7: Sloopfase 1919 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 23

Afbeelding 8: Sloopfase 1968 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 24

Afbeelding 9: Sloopfase 1970 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 25

Afbeelding 10: Sloopfase 1971 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 26

Afbeelding 11: Sloopfase 1976 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 27

Afbeelding 12: Overgebleven resten in 2007 (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 28

Afbeelding 13: Plattegrond op basis van opgravingen door G. Brainich, T.J. Hoekstra en A.F.E. Kipp (Hoekstra 1978, 162) 31

Afbeelding 14: Inventarisatie van resten die bewaard zijn gebleven (team Cultuurhistorie gemeente Utrecht) 39

Afbeelding 15: Fundamenten van de noordoosttoren in 2008 (Stiller, omslag) 46

Bijlagen

Bijlage A: Catalogus archeologische onderzoeken kasteel Vredenburg 2007-2012

Bijlage B: Interview Annette Bakker en Richard Roodenburg

Bijlage C: Interview met Lauren Bruning

Bijlage D: Interview met Jan-Willem Oudhof